

*Das Freie Wort * The Free Word * La Parole Libre*

Вільне СЛОВО

Видавець і відповідальний
редактор

ІЛЬКО ПОПОВИЧ

Адреса редакції й адміністрації:

I. Popowitsch, Augsburg,
Schlettererstr. 4,
US-Zone, Germany

Орган Української Соціалістичної Партії

ч. 6

Червень

1952

* 16. 8. 1884

† 18. 3. 1952

Ісаак Музем

Ісаак Мазепа — будівничий української держави

(Промова члена Виконавчого Органу УНРади С. Довгаля на жалібних сходинах громадянства

21. березня 1952 року в Авгсбурзі)

Розлучилися ми сьогодні з тлінними останками проф. д-ра Ісаака МАЗЕПИ. Поховали Його далеко від рідного краю, від України. Не було тут на похоронах нікого з його родини, з Його кривних, бо єдина у вільному світі донька, Галина, перебував в Каракасі — Венесуелі, за тисячі кілометрів і не може востаннє глянути на свого любого батька.

Але для Ісаака Прохоровича Мазепа була рідною і дорогою не тільки Його сім'я, для Нього були близькі й дорогі всі українські люди, чи то походили вони з центральних земель нашої великої Батьківщини, з західних чи східних її частин. І ми ось усі, що відправили в останню дорогу незабутнього Ісаака Прохоровича й тепер зібралися тут, щоб вшанувати Його пам'ять, усі ми — Його рідні і близькі, а Ісаак Прохорович належить усім нам, усьому українському народові. Серед нас є присутній довголітній Президент Української Народної Республіки А. М. Лівіцький, який ще з передреволюційних часів співпрацював із проф. І. Мазепою, серед нас є присутній урядуючий Голова УНРади І. П. Багрянний, з яким Небіжчик співпрацював останні 5 років, тут є присутній д-р Степан Баран, Голова Виконавчого Органу УНРади, з яким Ісаак Прохорович пізнався і провадив працю ще в передреволюційні часи, панове члени Президії УНРади і члени її Виконавчого Органу та численна громада українців, — всі ми прийшли скласти шану великому громадянину України І. П. Мазепі, скласти Йому глибокий поклін та подякувати за все, що Він зробив впродовж Свого творчого кипучого життя.

З великої скромності своєї Небіжчик заповів, щоб над Його труною не виголошували прощальних промов і не складали вінків. Він не бажав, щоб Його смерть викликала розчулення, викликала почуття зневіри в лавах українського громадянства, а від тих сумних переживань щоб не тратилася сила, не зменшувалася напруга в праці для України. Він не бажав, щоб Його смерть розслаблювала українців навіть на короткий час у цю важливу пору боротьби, коли всі, кожний з нас, мусить виявляти максимум зусиль у роботі для визвольної справи.

Виконавчий Орган УНРади вволив передсмертне бажання Ісаака Прохоровича, виконав Його заповіт і похорон відбувся в дуже скромних формах, без промов над Його могилою. Але особа Ісаака Прохоровича Мазепа така значуща, заслуги Його перед Україною такі великі, що Державний Центр Української Народної Республіки не міг пройти повз цю трагічну подію мовчазно, ми мусимо спільно з українським громадянством поділитися своїми тяжкими переживаннями, висловити глибокий жаль перед Вами, що тут зійшлися, і перед усім українським народом.

Мало хто з українців знає минуле Ісаака Прохоровича Мазепа. Він завжди був настільки скромний, що не бажав про себе оповідати українцям і навіть найближчі Його товариші не чули від Нього оповідань про свою особу. Скромність Його доходила майже до аскетизму, а життя Його особисте складалося іноді з драматичних подій, ось одна з них: 14. лютого 1945 р. під час налету на Прагу бомби літаків убивають Його дружину і двох онуків, — дітей Його доньки Галини, талановитої української малярки. Ісаак Прохорович і цей страшний вихадок переніс з героїчною витривалістю, з великою стриманістю. Цю драму він стоїчно пережив, не турбуючи своїми згадками когось із своїх знайомих, хоч Його дружина — визначна громадянка, з фаху лікарка (д-р Наталія Сингалевич), що має також свої фахові лікарські друковані праці, а до дітей своєї доньки Він був глибоко всім своїм сством прив'язаний.

Але популярність Небіжчика і без того досягла всеукраїнської слави мимо Його волі, знає про нього та-

кож широкий політичний світ. Вивчення Його життєвого шляху становитиме завдання кожного українського політика, який схоче черпати зі скарбниці Його інтелекту загально-людські і політичні цінності, який схоче користуватися великим прикладом Небіжчика, Його життєвим досвідом. Тому і тут, на цих жалобних сходинах, годиться подати принаймні загальні факти з Його бурхливого і плідного життя.

Шумить десь лісами зелена Чернігівщина, відчуваючи наближення весни. Незабаром порине в зелені дібров і пролісків село Костобобр, де рід Мазепа родив і плекав синів, що йшли вилітали, мов птахи з гнізда своїх батьків, у світ шукати правди, рвати кайдани, боротися за волю України. В цьому завітчаному садами й пролісками селі Костобобр, Новгород-Сіверського повіту на Чернігівщині, 16. серпня 1884 р. в родині Прохора Мазепа народився хлопець, його при хрищенні назвали Ісаак — іменем святого, що на той день у календарі припадав. Родина Мазепа була селянська, але вагу освіти розуміла, і коли хлопцеві сповнилося 6 років, він весело бігав до церковно-приходської школи, а після закінчення цієї школи він потрапляє до бурси і пізніше до Чернігівської Духовної Семинарії, 4 класи якої (середню освіту) він закінчив, а року 1904 ще додатково склав матуру (атестат зрілості) при Новгород-Сіверській класичній гімназії.

Відомо, що майже в усіх духовних семінаріях було чимало національно-свідомих учителів — які плекали національні традиції, збуджували серед молоді любов до своїх звичаїв і побуту та знайомили молодь з українською освідмочою літературою. І в мурах духовної семінарії в свідомості молодого Ісаака Мазепа народилися та зміцніли думки, — спостереження щоденного життя українського народу. Ці думки оформилися в ясні означення, в тези:

Мій народ національно й соціально поневолений.

Як антитеза —

Я мушу боротися за визволення свого народу, за визволення України.

Але як боротися, з ким іти? Адже один у полі не воїт та ще проти могутніх сил царської влади, поліції і війська...

Наприкінці 1904 року Ісаак Прохорович вступав до Петербурзького університету, знайомиться з поглядами і настроями столичного студентства, потрапляє в революційний вир, знайомиться з українськими діячами й студентами в українських земляцтвах і там знаходить відповідь на своє основне питання — з ким, з якими силами іти на боротьбу проти гнобителів. І відповідь звучала: треба ставати в лави українських борців за свободу, в лави Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії, яка кілька років тому вийшла і зформувалася з членів Революційної Української Партії (РУП). До цієї партії Ісаак Прохорович вступив 1905 р. і належав до неї впродовж тодішніх і наступних років до кінця свого життя. До УСДРП належали тоді або пізніше: Симон Петлюра, Володимир Винниченко, Володимир Чехівський, Андрій Лівіцький, М. Ткаченко, М. Порш, Борис Мартос, Володимир Дорошенко, Лука Бич, Борис Матюшенко, Микола Ковальський, О. Безпалко, Валентин Садовський, Микола Добриловський, Панас Феденко і багато інших провідних осіб українського визвольного руху. В році 1910 Ісаак Прохорович скінчив університет у Петербурзі, його природничий факультет. Беручи на увагу визначні здібності Ісаака Прохоровича, міністерство хліборобства дає наукове відрядження Йому до Австрії, Німеччини, Данії, Швеції, де Ісаак Прохорович знайомиться з сучасним станом сільського господарства тих країн, знайомиться

з досягненнями агрокультури. Це збагачує Його теоретичні й фахові знання, збільшує досвід, що дає підставу в роках 1912-14 призначити Його на агронома при Нижегородському земстві, а пізніше в рр. 1915-17 — при Катеринославському губерніальному земстві. Але найважливіше, що під час свого перебування в Австрії Ісаак Прохорович зустрівся з багатьма діячами, українськими політиками і серед них з тут присутнім д-ром Ст. Бараном. Вперше в своєму житті Ісаак Прохорович побував серед галицьких українців і налагодив із ними контакт.

Як агроном Катеринославського губерніального земства Ісаак Прохорович виявив чимало ініціативи в напрямі поліпшення форм сільсько-господарського виробництва на Південній Україні, приділяючи багато уваги піднесенню сільсько-господарських знань у масах народу.

Але фахова праця агронома — це була тільки Його побічна робота. Головне завдання і функція Його життя — це політична праця серед українського робітництва, праця серед народу. Нелегально провадячи політичну та національно-госвідомчу роботу в перед-революційні роки, Ісаак Прохорович здобув велику прихильність не тільки в колах своєї партії, а й серед маси українського населення цього промислового міста. В 1917 р. Його обрано до міської ради (думи), а та рада обрала Його до управи губерніального земства. Популярність Ісаака Прохоровича зростала, а революційні події розкривали широкі державно-будівничі перспективи. Проте, побіч з радісними подіями року 1917, коли Україна переживала весну свого національно-державного будівництва, приходять тяжкі події — настають большевицькі перевороти не тільки в Росії, а й на Україні, і в Катеринославі комуністична партія намагається захопити владу в свої руки. Ісаак Прохорович стає на чолі політичного керівництва в боротьбі з большевицькими змовниками. Він з усією своєю палкою енергією організує військові і громадсько-політичні сили українців, щоб боронити владу Української Центральної Ради, як єдиної-законної влади УНР. Він спільно з іншими діячами міста організує Українське Вільне Козацтво, що чинило збройний спротив большевицьким нападам, і сам у лавах Вільного Козацтва бере участь у збройній боротьбі.

Під час влади Павла Скоропадського Ісаак Прохорович невпинно провадив далі свою працю в складі

провідних сил наших на Катеринославщині. В р. 1919, в січні, Ісаак Прохорович з вибору українського населення Катеринославщини стає членом Всеукраїнського Трудового Конгресу в Києві. Як відомо, серед членів Трудового Конгресу виявилася група, що орієнтувалася на співпрацю з большевиками. Вони, мовляв, забезпечують за Україною право на незалежну державу — «самоопределение вплоть до отделения». Але Ісаак Прохорович належав до гурту тих українських діячів і політиків, які зрозуміли підступні наміри російських большевиків, що прикривали свої імперіалістичні цілі популярними та манливими гаслами. Він зрозумів і послідовно в своїх виступах та статтях провадив ідею незалежної демократичної української державності і в цьому напрямі впливав на провідні кола та на маси членства своєї партії, як і всього провідного політичного активу республіканської України. Від того часу Він стає членом ЦК УСДРП, а в квітні-серпні 1919 р. Його покликано до уряду УНР на міністра внутрішніх справ, від вересня того ж року до травня 1920 Він був головою уряду Української Народної Республіки.

На цей час припадають бурхливі події: невпинна завзята боротьба з большевиками на східному фронті, завзята боротьба з поляками на фронті західному. Успішний наступ об'єднаних армій УНР (галицької і придніпрянської) на Київ Одесу, здавалося, завдасть нищівного удару большевицьким силам, але саме під час переможного наступу українських армій створився сильний ворожий фронт білих армій під команду генерала Денікіна. Українська армія і республіка опинилися під великою загрозою трьох сил: большевики зі Сходу, денікінці з Півдня, поляки — із Заходу. Героїчна боротьба української армії провадиться зі всіма ворогами, але несила була врятувати рідну землю від наступу десятикрат сильніших ворожих армій, а ще до того вояки і цивільне населення України зазнали великої пошести — тифу, що десятикував лави активних борців за Україну. Далі відступ армії УНР, історичний Любар і 6 грудня 1919 р. армія і частина уряду на чолі з проф. Мазепою ідуть у героїчний Зимовий Похід. Ісаак Прохорович пішов разом з армією в запілля ворога і пробув там весь час Зимового Походу на своїй відповідальній посаді. В травні 1920 р., повернувшись із Зимового Походу, Ісаак Прохорович Мазепа подався до демісії, але від політичних справ не відійшов.

Жалібний похід очолюють

(зліва направо) І. П. Багрянний, През. А. М. Лівіцький, Д-р Ст. Баран, інж. С. Довгаль та інші члени Президії і ВО.

Директорія УНР на чолі з Симоном Петлюрою та при ближчій участі політичних діячів тодішніх партій (НПСР, УСДРП, Українських Соціалістів-Федералістів та Українських Соціалістів-Самостійників) провадив велетенську роботу на території України, на всіх фронтах і дипломатичну акцію закордоном, серед того активу під проводом Симона Петлюри одною з найвизначніших постатей був Ісаак Прохорович Мазепа.

Пізніший розвиток подій усім Вам відомий: ще рік боротьби за українську державу, успішні бої міняються на поразки, в 1920 р. в листопаді армія та уряд УНР під концентрованим наступом большевицьких переважних сил змушені були покинути українську державну територію та перейти на еміграцію.

Короткотривале перебування Ісаака Прохоровича в Галичині у Львові дас нагоду відновити безпосередню співпрацю з галицькими соціалдемократами Миколою і Левом Ганкевичами, Володимиром Старосольським, А. Чернецьким, Л. Бачинським та іншими і відновити співпрацю з українською радикально-соціалістичною партією, з її головою Іваном Макухом, а пізніше співпрацювати з Матвієм Стаховим. Під час перебування у Львові Ісаак Прохорович встигає розгорнути свою літературно-публіцистичну діяльність. Він містить на сторінках тодішньої політичної преси чимало статей та видає кілька визначних публікацій, серед яких особливо помітна — «Большевизм і окупація України», що вийшла і мовою німецькою під назвою «Дер большевизмус унд ді руссисхе оккупаціон дер Украйне». Року 1924 Ісаак Прохорович переїздить до ЧСР, де його обрано на доцента Української Господарської Академії в Подєбрадах. В цій першій українській високій технічній школі він перебував аж досі (від 1935 ця школа перейменувала себе на Український Технічно-Господарський Інститут, який перенісся 1945 р. до Західньої Німеччини). В цій школі Ісаак Прохорович провадить науково-фахову та педагогічну працю, викладаючи природознавчі дисципліни. В роки між двома світовими війнами Ісаак Прохорович спільно з іншими членами партії невпинно провадив працю на міжнародному форумі II-го Соціалістичного Інтернаціоналу, цим спричиняючись до популяризації української визвольної ідеї та здобуваючи в колах соціалістичних партій визнання державних прагнень України. Побіч з тим він працює над своєю капітальною історичною публікацією «Україна в вогні й бурі революції», що вийшла в трьох томах у Празі, а пізніше виходить в науково-соціологічного характеру твір під назвою «Підстави нашого відродження», що вийшов в двох томах 1946—49 рр. в Авґобурзі. Про Зимовий Похід Ісаак Прохорович теж написав книгу, що називається «Огнева проба». Рівночасно з літературно-науковою діяльністю Ісаак Прохорович 1946 р. провадить енергійну політичну діяльність. Впродовж 1947—48 рр. Ісаак Прохорович очолював Підготовчу Комісію для створення Української Національної Ради. Багато з нас є безпосередніми свідками і учасниками цієї велетенської праці проф. І. Мазепи. Його невтомна діяльність мала домінуючий вплив на успішне переведення консолідації українських політичних сил на еміграції. Ще ніколи в попередні часи українські політичні сили не були так сконсолідовані, як тоді в Українській Національній Раді, коли до неї належали всі українські політичні партії, за винятком одної. І тут Ісаак Прохорович Мазепа виявив великий державно-політичний хист, показав велику тактичну майстерність, що допомогла довершити справу будівництва Української Національної Ради та відновлення Державного Центру УНР. Його вміння і зручність були виявлені у витворенні синтези серед розбіжних, іноді суперечних позицій окремих політичних груп. Уміння знайти синтетичну формулу спільності інтересів політичних сил, здібність його піти на розумний компроміс в ім'я великої справи — боротьби за визволення України — беззастанно свідчили про великий досвід Ісаака Прохоровича в державному будівництві. І цілком природно, що Пан Президент А. М. Лівіцький доручив

був, за згодою політичних фракцій УНРади, І. П. Мазепі зформувати Виконавчий Орган на першій сесії УНРади, як також і на другій сесії. Він мав таке доручення, а потім у вересні 1950 р. проф. Мазепа успішно створив Виконавчий Орган, за чергою третій.

Як Голова виконавчого Органу Ісаак Прохорович, без перебільшення кажучи, був навсигущий. Він як воляк, незмінно стояв на своїй стійці, беззастанно виявляв ініціативу, провадив систематично політично-державну діяльність, не зважаючи на труднощі й перепони. Труднощів і перепон Ісаак Прохорович майже не визнавав. Він ставив реальні завдання і в досягненні їх перемігав усе на шляху. Його могутньої волі навіть не зламала тяжка хвороба і операція, яку він переніс в 1949—50 рр. Фактично він ще тоді рештками своїх фізичних сил і великою напруженою волею боровсь із смертю. І тоді її переміг! Перебуваючи в ліжку в тяжкому фізичному стані, він не трапив притомності духа і керував через своїх заступників та співпрацівників державними справами.

Оцінюючи діяльність великого громадянина України, І. П. Мазепи, ми мусимо визнати, що він був людиною великого політичного формату, великої відданости справі визволення України та її державної незалежности, і ми його сміливо можемо поставити побіч перших великих діячів української нації.

Світогляд І. П. Мазепи зформувався найбільшою мірою під впливом історичного процесу українського народу. На його оформлення впливали події давніх часів ще Київської князівської держави, козаччини, події національно-культурного відродження XIX.-XX. сторіччя, історію України проф. Мазепа дуже докладно студював. Ще безпосередніший вплив на нього мали ідеологічні прямування Кирило-Методіївського Братства, але найбільше будили в нього творчі поривання Т. Шевченка, Михайло Драгоманов, Іван Франко, Михайло Павлик, Михайло Грушевський і безпосередній приклад легендарного Симона Петлюри — всі вони будівничі української визвольної ідеології, й Ісаак Прохорович від них учився політичного мистецтва та теоретичного знання. Як глибоко освічена людина, Ісаак Прохорович багато сприймав, зрозуміло, і від світових творців філософії й науки, але все здобуте людським досвідом він застосовував у праці для України, перетворював на рідні форми. Від своїх студентських років і до останнього часу Ісаак Прохорович належав до соціалістичної партії. В об'єднаній 1950 року Українській Соціалістичній Партії він був членом Центрального Комітету. В своїх статтях і книгах Ісаак Прохорович ґрунтовно опрацював і оригінально висловив чимало складних проблем суспільного та державного будівництва, великою мірою спричинився до розвитку й зміцнення української соціалістичної теорії, як також увесь час був практичним політиком, який не покидав рядів своєї партії. Але ніхто не може сказати, що він був партійним фанатиком, що він був обмеженим партійником. В його розумінні й діях політична партія — це тільки засіб при допомозі якого боремося і прямуємо до найвищої мети. Політична ідеологія — це мотивація, збір найголовніших ідей, що угрунтовують діяльність і поведінку даної політичної групи. Але Ісаак Прохорович до всіх засобів у боротьбі ставився з погляду їхнього практичного застосування.

Науково-соціологічна, історична та публіцистична спадщина І. П. Мазепи є така багата й кваліфікована, що українське громадянство в сучасному і майбутньому, надто дослідники доби нашого відродження й боротьби за українську державність, не зможуть успішно виконувати своєї праці без глибоких студій творів проф. І. П. Мазепи. В його творах зібрано й систематизовано документальний матеріал про державне будівництво України років 1917—20, в його творах переведено глибоку аналізу культурного стану українського народу, його соціальної структури, діючих сил, його політичних партій і діячів. З його творів випливають прогнози й завдання, що і як масмо робити, щоб не марнувати своїх сил та прямувати до єдиної мети: визволення України з під усіх

форм гноблення — національного, соціального, культурного...

І з усього впливає закон, категоричний імператив — жертвенно працювати для визволення України, невинна боротьба за віднову самостійної соборної української держави, боротьба об'єднаними силами всіх українців.

У своїх наукових творах і в житті проф. Мазепа був, так би мовити, релятивістом. Як відомо, проф. Айнштайн доводить відсутність абсолютних категорій, що при аналізі і логічній перевірці явищ природи і наших теоретичних побудов та уявлень все виявляється відносним, релятивним.

Ісаак Прохорович у своїх дослідних методах і трактуванні природничих і соціальних явищ, власне, тримався отієї наукової засади — релятивізму.

Але в одному Він не визнавав релятивізму — це в ставленні ідеї української державності. Тут Його ціла філософська побудова спирається на абсолют, що не визнає релятивних категорій.

В житті і в своїй діяльності Ісаак Прохорович був людиною компромісовою, компроміс Він трактував як зрозуміння інтересів партнера й визначення спільної мети з ним (а не бажання перехитрувати один одного), щоб до тієї мети прямувати об'єднаними силами, досягаючи об'єднаними діями максимальної ефективності. З цього погляду підходячи, Він цілком відкидав тоталітарні форми політики, вважаючи їх не тільки шкідливими, а й цілком нежиттєздатними, бо суспільні взаємини, весь соціальний процес — це безнастанне узгодження інтересів одиниць, груп, суспільних верств і клас та націй, а тоталітаризм — це насильницьке, примусове накидання інтересів однієї групи всім іншим складникам суспільства.

Застосування наведених засад політичної тактики дало в наш час блискучі результати: Підготовча Комісія під головуванням проф. Мазепа поснадала ворогуючі сили в єдиний фронт, цією методою орудуючи, була створена УНРада на основі взаємного визнання, отого паритету і взаємної толеранції, без якої не можливе суспільне життя взагалі. І в застосуванні таких метод державного будівництва проф. І. Мазепа виявив велику зручність, визначну майстерність, що давало змогу суперечним одна з одною групам створити синтезу завдань і до них спільно прямувати.

Та не берегли ми Ісаака Прохоровича, не щадили Його здоров'я і нервів. Часто без потреби завдавали Йому труднощів, спричинили хвилювання, висували наперед та перебільшуючи дрібні справи, іноді не розуміючи, що Він завжди сповнений великих ідей.

І за це все ми Його тепер ще більше шануємо та боліємо, що Він від нас передчасно відійшов.

Втратили ми великого діяча, великого українського політика. Довго ми відчуватимемо, болюче відчуватимемо Його відсутність, часто нам бракуватиме Його мудрих порад, Його вказівок, Його знання, Його політичних передбачень, бракуватиме Його світлого й глибокого розуму.

Та ми змушені примиритися з Його небуттям серед нас, з відсутністю Його фізичної істоти. Духово ж Він лишається назавжди серед нас, серед діючих сил українського суспільства, бо Його думки матеріялізовані в слові, витають серед нас і лишаються для науки наступних поколінь.

І з цілковитим правом ми можемо згадати слова великого поета нашого Івана Франка, застосовуючи ті слова до Ісаака Прохоровича Мазепа:

Я весь вік, увесь труд тобі дав
У незломнім завзятті,
Підеш Ти у мандрівку віків
З мого духа печаттю.

Печать духа Ісаака Мазепа ми понесемо в своїй свідомості і передамо в спадщину наступним поколінням.

Від імени Виконавчого Органу Української Національної Ради висловлюю глибокий жаль усіх його членів з приводу великої втрати, складаю поклін перед Постаттю великого громадянина і державного будівничого І. П. Мазепа. Висловлюю Йому наше почуття щирої і глибокої вдячності за великий труд, за всі дії борця-революціонера, за витвори Його великого інтелекту, за державне будівництво, що Він його саможертвенно і невинно провадив впродовж свого життя.

Весь український народ на рідній землі і на еміграції тепер переживає велику жалобу.

Помер його великий син і борець за волю України.

С. Довгаль

ПРО МОГО БАТЬКА

Татко народився в Костобобрі на Чернігівщині й учився в духовній семінарії в Чернігові. Весь час за царського ладу мав великий клопіт з своїм прізвиськом. мусив вислухувати службу Божу, під час якої проклинали Івана Мазепу, колишнього гетьмана України. Наше прізвисько завжди тоді було предметом для кпин. Можна собі уявити, як ті прокльони впливали на побожних, а особливо на селян. . .

В родині було 8 братів і сестер, один з них, Каленик, перебуває в Америці.

З мамою, Н. М. Сингалевич, татко одружився в Петрограді, де був студентом агрономії, а мама студенткою медицини. Після одруження народилася я. До 1915 року мої батьки жили мандрівним переселенчим життям, перебуваючи в різних країнах Росії, а потім переїхали в Україну, всюди відробляючи за державні стипендії, що їх мали під час студій. Татко працював як агроном, а мама була лікаркою.

В 1915 р. осіли в Катеринославі. Там нашу родину (моя сестра Тетяна мала вже два роки) застала революція. Пригадую, що всі сусіди впали в жах, коли мама з вікна вивісила мою червону хустку від українського вбрання.

Пізніше татко виїхав з владою УНР, перебував у різних осередках України, а потім потрапив на еміграцію. Мама і нас двос дівчат лишилися в Катеринославі, де переходили з-під одної влади до другої, там ми були до 1921 р. За допомогою маминої сестри. (яка чимало допомагала татові в його політично-державній роботі та яка відзначалася своєю надзвичайною сміливістю, за що її татко дуже любив) ми перейшли Збруч і нас там чекав радісний батько. До 1923 р. ми всі спільно жили у Львові, з нами там був П. Феденко і його майбутня дружина п. Марія Омельченко, також там були Старосольські, Безпалки, з якими спільно того ж року переїхали до Праги. Татко звідти переїхав до Подєбрад, там провадив працю в Українській Господарській Академії.

Татко весь час багато працював, багато читав і студіював, у Празі він через кілька років зробив ще докторський іспит з правничих та суспільних наук. Попри свою щоденну наукову та педагогічну й політичну працю, татко знаходив час і для інших справ, що його цікавили. З дитинства пригадую альбоми численних фотографій з киргизьких степів, по яких

татко колись мандрував довгі місяці, виконуючи обов'язки агронома. В тих фото віддзеркалена його праця, він нам іноді про це оповідав. Яскраво пригадую літо 1926 року, коли ми всі влітку були коло Хусту в чарівній Карпатській Україні. Татко використав вакації для наукових екскурсій на полонини, супроводив його п. Помазанів та п. Ю. Гончаренко. Великі збірки полонинських рослин татко дуже дбало впорядковував, а я з цього гербарія перемальовувала зразки рослин для репродукції їх у науковій праці татка, яку він виготовив та надрукував у той час. В рр. 1939-40 татко почав писати свої спомини про революцію та про боротьбу за українську державу.

Насувались грізні події року 1945. В Празі ми лишили могилу двох моїх дітей та урну мами, татко виїхав до Зах. Німеччини на тиждень швидше, а я з своїм чоловіком Володимиром Ковалем, пізніше й ми опинилися врешті в Регенсбурзі та відразу почали шукати татка. Зв'язку між українцями тоді не було, також не було ніяких часописів, щоб через них провадити розшук своїх рідних. Поборовши великі труднощі, ми нарешті знайшли татка десь біля Ляндсгуту і то випадково. Знайшли його саме 16. 8., себто в день його народження. Багато нам оповідав про свої переживання, про небезпечну мандрівку, що її мав, переходячи два фронти, тоді зазнав контузії, але все це витривало переносив, вірив у рятунок. . . Татко був фаталіст, все своє життя ризикував, потрапляючи іноді в неймовірну небезпеку, але з неї якось виходив переможцем, приписував все персту долі.

Після того ми часто бачилися з татком, поселився він через деякий час в Авгсбурзі.

Ми мали намір їхати до Південної Америки й пробували намовляти татка їхати спільно з нами, але він категорично відмовився, хотів лишитися в Європі. З Венецуелі я його кликала та намовляла їхати до нас; навіть в останньому листі, що його татко отримав, я описувала красу й добробут цієї країни, вислала фотографії з Венецуелі. На це мені татко відповів, що у Венецуелі дійсно гарно, але він лишиться в Європі, ближче до України.

А потім з тієї Європи прийшла телеграма з страшною вісткою.

Ілько Попович

Останні дні І. П. Мазепи

«Смерть не є нещастям для того, хто вмер, але для того, хто її переживас.» Епікур

Бувають в житті людини дні, яких вона за ціле своє життя ніколи не забуде. Таким є для мене день 18. березня 1952 р., день смерті незабутнього нашого Ісаака Прохоровича.

Під час його тяжкої недуги в роках 1949/50, коли його чотири рази оперували, Ісаак Прохорович мусив думати про свій кінець, як також міг думати про несподівану смерть і під час зречення свого від обов'язків Голови Виконного Органу УНР (кінець 1951 і початок 1952 рр.). Можна здогадуватися, що в обох цих випадках Небіжчик мав передчуття, що його серце не витримає і в котрийсь момент зупиниться. Про свій тяжкий стан він іноді оповідав ближчим товаришам, але сам не мав нахилу піддаватися хворобі і припиняти працю. Припускаючи можливість несподіваної смерті, 22. січня 1952 він написав заповіт, в якому доручив тт. С. Довгалеві, І. Поповичові та

Б. Феденкові розпорядитися його речами та порозумітися в цій справі з донькою, п-ні Галиною Коваль, що перебуває у Венецуелі. Заповіт Ісаак Прохорович склав у двох примірниках, один з них і всі документи призначив для своєї доньки, а другий примірник — для згаданих товаришів.

Колись я зайшов до Ісаака Прохоровича увечері, він мені сказав про свій заповіт та показав, де він має лежати. Цього вечора він був перейнятий тяжкими думками. Я намагався розвіяти сумні припущення і жартуючи зазначив, що я старший від нього, що швидше мав би просити його про такі справи, радив виїхати кудись на відпочинок та на лікування, а не піддаватися таким чорним думкам. На це він відповів, що не може виїхати, доки д-р С. Баран не перебере всіх справ та не ознайомиться з завданнями, що стоять на черзі до виконання.

Справи й обов'язки Голови Виконного Органу УНР І. П. Мазепа передав д-рові С. Баранові 21. 1. 52, а після того щодня приходив до бюро В. О. і знайомив нового Голову з черговими та актуальними

справами. В себе дома І. П. полагджував сам багато різних справ, які лишилися від попереднього часу, переважно листи до різних знайомих і приятелів, яких він раніше не мав часу писати.

Ми, ближчі товарищі, нагадували йому кожного разу, щоб він виїхав кудись на лікування і може під впливом наших розмов наприкінці січня Ісаак Прохорович майже щодня виїздив трамвасом на кілька годин до східного передмістя Аргсбургу — Гохцоль, де проходжувався вздовж ріки Лех. Це було його улюблене місце, де він відпочивав та обдмував різні питання. Тільки 3. 2. 52 спромігся виїхати в Альби, до міста Оберсдорф і там витримав аж 6 днів. Більше не бажав там лишатися, а в листі до т. С. Довгала скаржився на нудьгу в цьому місті. Повернувшись знову до Агсбургу, я йому радив послухатися д-ра Гинилевича та виїхати в якусь спокійну місцевість, найкраще до котроїсь із санаторій, де він не потребуватиме турбуватися харчами та іншими справами. На це він відповів, що йому вистачить, коли піде на прохід до Гохцоль, де він також достатньо відпочивав та знаходить заспокоєння.

Майже щодня ми з ним зустрічалися, в більшості випадків він сам заходив до канцелярії В. О. 17. 3. 52 він також прийшов і на мого запитання — як себе почуваете? — відповів: «добре», хоч вигляд його був гірший, ніж в інші дні. Можна було спостерігти, що стан його здоров'я погіршав, він навіть був чимсь схвильований. Переглянув часописи, відмовився сидати, а стоячи з нами розмовляв, попросив мене зайти до нього завтра рано. Того самого дня десь о годині І-шій Ісаак Прохорович заглянув до ресторану, де я звичайно обідав, привітався з привітним Др. Бараном; на наше запрошення заняті місце заявив Ісаак Прохорович, що він вже по обіді, і питався, коли приїде тов. Довгаль. Не присівши до нас, просив ще раз заглянути завтра рано до нього і попрощався. Це мене здивувало і я постановив по урядових годинах його відвідати.

О годині 4-тій поподудні того ж дня Ісаак Прохорович знова прийшов до канцелярії В. О. і на мій запит про стан його здоров'я відповів, що почуває себе зле. Я просив його негайно йти додому та лягти до ліжка, незабаром приїду до нього з лікарем. На це він сказав мені, щоб лікаря не приводив, в голосі було категоричне заперечення. Просив ще раз переказати С. Довгалеві, щоб до нього відразу зайшов, як тільки приїде з Мюнхену.

Взявши на увагу цілу сьогоднішню поведінку Ісаака Прохоровича та його хворий вигляд, як також той факт, що аж три рази він відвідав мене, з чого виходило, що він щось хоче сказати, але чомусь повстримується, я вирішив послати до нього лікаря. Цей лікар ординус недалеко від мешкання Ісаака Прохоровича, він спеціаліст від внутрішніх недуг, а прізвище його д-р Пфау. Просив його зайти до недержавного після скінчення ординації і оглянути та дати належні поради.

На другий день, себто 18. 3. 52 я, пригадуючи вчорашній вигляд хворого, вирішив зайти до нього скоріше, ніж домовились. Господиня помешкання відчинила двері, була стурбована і зачурено сказала мені, що вже кілька разів стукали до дверей професора, але немає відповіді. Я відразу кинувся до кімнати, наблизився до ліжка і голосно кілька разів крикнув: «Ісаак Прохорович», але на це він ніяк не зреагував. Лежав горілиць, руки тримав під ковдрою, вираз лиця зовсім спокійний, очі закриті. Я торкнувся рукою чола — воно зовсім тепле, але на ший не чую живчика. Розкриваю груди, сорочка ще тепла і вога, але серце не б'ється. Глибоко схвильований, я біжу по лікаря, маючи на увазі, що якоюсь новітньою ін'єкцією лікар зможе відновити діяльність серця. З прикриттю довідався, що вчорашнього лікаря д-ра Пфау в ординації нема, а щоб не гаяти часу, я біжу до іншого лікаря (д-ра Кляйндінста) і прошу його взяти найбільш дійову ін'єкцію на серце, щоб рятувати життя визначного українського діяча. Лікар відразу пішов зі мною, полишивши свою ординацію. Огляд і

бадання Ісаака Прохоровича привели його до сумного і прикрого висновку: «Помер 3 години тому, серце перестало битися, ніяка ін'єкція не допоможе»...

В цей час прийшов т. Довгаль, був глибоко вражений подією. Господарі помешкання нам оповіли, що лікар др. Пфау напередодні цілу годину розмовляв з Ісааком Прохоровичом, потім господар проф. Лобермаєр приніс ліки та ще до 21-ої години розмовляв з хворим про різні справи. Через шкляні двері господар бачив, як Іс. Пр. ходив по кімнаті десь до 22-ої години, до 23-ої години в кімнаті світилося, а потім електрика погасла, ніч пройшла зовсім спокійно, але рано, як звичайно, не чути ніякого руху, а на стук у двері ми не почули ніякої відповіді.

Із скриньки шафи я дістаю конверт, де був заповіт і негайно йдемо до приміщення Виконного Органу. Перед привітними членами ВО прочитав звернений до наших товаришів заповіт Ісаака Прохоровича. Всі були глибоко діткнені несподіваною передчасною смертю Ісаака Прохоровича.

Саме того дня мало відбутися засідання Президії Виконного Органу УНРади, але після нашого повідомлення те засідання ухвалило тільки одну постанову: поховати проф. І. П. Мазепу на кошти Виконного Органу.

Я поробив відповідні зарядження про похорон, зателефонував до урядового лікаря, та поїхав до свангелицької «Ляйхенфрау» (жінка громадського уряду, що переводить належні приготування до похорону), умовився про похоронні справи й про зустріч о годині 14-тій в домі жалоби. Тут лікар — оглядач констатував невідкличний сумний факт і зазначив, що коли не було під час смерті жадної особи привної, то треба повідомити кримінальну поліцію. Згодом прибули два комісари, вислухали висновки урядового лікаря, переслухали господарів помешкання і мене, переглянули рецепти і ліки, склали протокол та сказали нам підписати. Запитали мене також коли буде похорон, я відповів, що в п'ятницю дня 21 березня 1952. Лікар і комісар питаються, чому аж четвертого дня, так пізно. Бо здалека мають приїхати товариші.

Привезли домовину, ляйхенфрау з своєю помічницею перебрали, зачесали покійного, положили вже холодне тіло до домовини і оздобили квітами.

Приїхало урядове авто з трупарні, забрали домовину з тлінними останками. Я сів також до цього авто і так відпровадив товариша на цвинтар. Там забрали його до галі, а я пішов шукати відповідне місце на могилу. Знайшов ще одне вільне місце між німецькими могилами недалеко могили сл. п. генерала Всеволода Петрова.

Четвертого дня, в п'ятницю 21 березня прибуло на північний цвинтар в Аргсбурзі (де добра сотка українців похована) біля двісті українців, щоб попрощатися з тим, котрий до самої смерті з незломною енергією жертвенно провадив працю й боротьбу за українську державу.

Ця тяжка подія глибоко залягла в моїй свідомості і я ніколи не забуду, а носитиму її в собі як болючу рану.

Моя співпраця з І. П. Мазепою

З І. Пр. Мазепою я познайомився в січні 1919 року, себто майже безпосередньо після великого народного повстання проти гетьманату Скоропадського і проти німецької окупації. В ці бурхливі переломові дні відбулися вибори до Всеукраїнського Трудового Конгресу і з різних кінців української землі прибували до столиці новообрані депутати Конгресу. Після підписання умови з спеціальною делегацією Західньої Области (Галицької України) у Хвастові про злуку українських земель в одну соборну державу, до Трудового Конгресу мали увійти також депутати західньо-українських земель.

Засідання Конгресу мали відбуватись у великому будинку київської опери в тій самій залі, де рік тому ІІ і ІІІ військові з'їзди, з властивою воякам рішучістю, домогались суверенних прав для України. Відкриття Конгресу відбулося дуже урочисто і навіть не позбавлене було певної церемоніальності.

П'ять високих крісел, вибитих малиновим оксамитом, було поставлено за президіальним столом для членів Директорії. Великий тризуб Володимира і бойові прапори творили символіку нової доби в історії визвольних змагань. Від демократичної простоти Української Центральної Ради залишилось небагато і ці нові зовнішні моменти урочистого відкриття Трудового Конгресу мали свою вимову—Україна творила нову владу зо всіма атрибутами суверенності.

Першогож дня конгресової сесії після урочистого відкриття нарад прилядався я з цікавістю в кулуарах до нових членів Конгресу (я був вибраний від Чигирини). Серед них чимало було старих знайомих з часів Центральної Ради, але багато теж і зовсім нових людей, яких я ще не знав. Особливо цікавило мене питання, кого до Конгресу прислала моя рідна Чернігівщина. В перервах між засіданнями члени Конгресу творили в кулуарах маленькі групи і ділились враженнями і думками про біжучі події. В одній з таких груп я побачив, а ще більше почув, промовця, який енергично жестикулюючи, з великим захопленням оповідав своїм слухачам про тактику, яку треба за сучасних обставин застосувати в боротьбі з розкладовою підривною акцією більшовиків. Чернігівська вимова з нахилом до діфтонгів в окремих виразах давала мені підставу до припущення, що промовець — чернігівець. Так воно й було: це був Ісаак Прохорович Мазепа, вибраний до Трудового Конгресу з Катеринославщини, хоч родом він був з Сіверянщини.

Ближче я пізнав Мазепу в так званий кам'янецький період нашої державності, коли він увійшов до складу уряду і в серпні 1919 року був призначений головою уряду. Проблсмастика нашої тодішньої ситуації полягала в тому, що ми були в стані війни з трьома ворогами: з Російською радянською республікою Леніна, з біло-російською армією ген. Денікіна і з Польщею Пилсудського. На північному сході, на півдні і на заході бігли кривавою лінією фронти нерівної боротьби. Стратегічні успіхи на одному фронті не могли бути належно використані з огляду на велике напруження на інших відтинках боротьби. Єдиним, порівнюючи спокійним, нашим заплідлям була Румунія, котра, захопивши Буковину й Бесарабію, не поривалася на дальші агресивні кроки. У внутрішньому політичному житті після від'їзду В. К. Винниченка закордон помітне було ослаблення авторитету Директорії, яко керівничого осередку наших визвольних змагань. Рішачим чинником став Головний Отаман Симон Петлюра і уряд. В цих обставинах роля першого міністра, яким став І. П. Мазепа, виходила далеко поза рямці шефа уряду за нормальних часів. Особистий чар, скромність і глибока щирість нового прем'єра

улегшували йому це тяжке завдання. Переконалий демократ, він виявляв «сильну руку» там, де ходило про національні інтереси. Він усував швидко й рішуче всякі непорозуміння, які виникали в коаліції УСДРП і УПСР, вдатно неутралізував крайній радикалізм у власній партії, виявляючи тривку моральну рівновагу й відсуваючи групові чи партійні інтереси на другий план.

Ці прикмети характеру І. П. Мазепа виявились особливо підчас переговорів з делегаціями різних повстанчих груп, які прибували з Лівобережжя і з степового півдня до Кам'янка, ставлячи урядові часто дуже тяжкі вимоги. Також з головними діячами УПСР Дмитром Одріною і Аркадієм Степаненком знаходив Мазепа завше спільну мову і створив у зносінах між обома партіями атмосферу взаємного довір'я і щирости. Я переконалий, що якщо обставини того часу склалися сприятливіше і колиб Любарська катастрофа не завдала шкоди нашим визвольним змаганням на рідних землях, поєднання обох соціалістичних партій стало б довершеним фактом. Така була моральна сила арбітральної ролі І. П. Мазепа. Переконалий соціаліст, він ніколи не виявляв доктринерства. Так, наприклад, коли в раді міністрів дискутувалася справа скликання державної наради, він обстоював думку дати якнайширшу можливість правим угрупованням взяти участь в цій нараді. Тоді саме був отриманий докладний звіт з конференції ІІ. Інтернаціоналу, на якій ухвалена була резолюція про призначення засади національної самостійности України і про прийняття Укр. Соціал-Демократичної Робітничої Партії, як також УПСР, до складу Інтернаціоналу як рівноправних членів. Мазепа казав мені посміхаючись: «Нехай наші праві партії і угруповання скажуть на нараді, які осяги вони мають і чи вони здобули щось подібне в буржуазних середовищах Заходу...»

На час прем'єрства І. П. Мазепа припали три важливі події—перехід Української Галицької Армії через Збруч на Поділля і створення спільної з нами Головної Команди (сам перехід стався коротко перед призначенням Мазепа), початок дипломатичних переговорів з маршалом Пилсудським і врешті мало відомий епізод політичного посередництва ліворадикального швайцарського політика й публіциста Пляттена, який з доручення Леніна старався вплинути на наш державний провід в напрямі нав'язання переговорів між нашим урядом і совнаркомом Леніна. Ці заходи Пляттена не довели до якихось результатів, з огляду на рішучий спротив Мазепа. Конкоктуральний крок Леніна підчас Денікінської офензиви був занадто шитий білими нитками. У всіх цих справах Мазепа виявив великий такт і свідомість своєї відповідальности перед народом та історією. Його безнастанним старанням завдячуємо, що початкові труднощі організаційного об'єднання обох наших армій були скоро усунені і що в тяжких обставинах війни на три фронти осягнена була певна стабілізація і поглиблення наших визвольних змагань.

Дуже цінною рисою характеру Мазепа була його глибока прив'язаність до народних мас і його віра в перемогу наших визвольних змагань. До різних дипломатичних комбінацій того часу ставився він досить скептично і часто підкреслював необхідність сконцентрувати всі наші зусилля на організації визвольної акції на рідних землях. Тому й після Любарської катастрофи він присвятив себе виключно організації збройної і революційної боротьби і слашний Зимовий Похід, з яким на завше звязане його ім'я, був може найсильнішим виявленням невичерпаної віри Ісаака Прохоровича Мазепа у власні сили українських народних мас і в їх остаточну перемогу.

В ТРИКУТНИКУ СМЕРТИ

(З моїх спогадів)

В березні ц. р в Аугсбурзі, в Баварії кінчив своє бурхливе життя, сповнене невтомної боротьби за визволення українського народу, колишній прем'єр-міністр Української Народньої Республіки, І. П. Мазепа. Небіжчик — мій земляк з Новгород-Сіверського повіту на Чернигівщині, з села Костобобр, був молодший від мене на 7 років, значно пізніше мене закінчив гімназію, а потім студіював у Петроградському університеті, де скінчив природничий факультет і спеціалізувався в ділянці ботаніки. Я, звичайно, раніше опинився в Московському університеті, де скінчив юридичний факультет. Доля закинула Ісаака Прохоровича в Катеринославщину після закінчення школи, а я був висланий з Москви під «тасмний надзор» до Чернигівського статистичного бюро губерніяльного земства, там я був також помішником адвоката в окр. суді. До кінця 1909 р. я був ще в статистичному бюро і в суді, в той час я належав до «Української Громади» разом з І. Л. Шрагом, Михайлом Коцюбинським та його дружиною, Глібовим, сином поета — байкаря, Чернявським, Верзиловим, Харченком, Вас. Андрівським та іншими відомими українцями. Потім мене перекинули на Закавказзя і я з деяким з наведених осіб тільки листами був зв'язаний.

Але після революції, я прибув із Закавказзя з мандатом від Кавказької Красної Ради і обласного комітету Української Партії Соціалістів-Революціонерів до Кисва, а після повалення влади Скоропадського, як член центральної течії цієї партії взяв активну участь в уряді Вол. Чехівського в ролі заступника міністра народного господарства, а міністром цього ресорту тоді був Остапенко.

Про І. П. Мазепу я ще раніше чув, а особливо про його працю в Катеринославі, де він разом з іншими членами УСДРП розвинув велику активність ще за царського ладу, а особливо під час революції та існування Української Центральної Ради. Особисто з І. П. Мазепою я познайомився під час сесії Всеукраїнського Трудового Конгресу в Кисві, він тоді з притаманною йому енергією і політичним тактом поборював тих членів своєї партії, які хотіли орієнтуватися на радянську Росію, беручи на увагу принадли заклик В. Леніна. Роль Мазепи в обороні самостійницьких позицій УНР була велика, бо тоді уряд Антанти не хотіли числитися з українськими державними постулятами, підтримували білі російські армії (Денікіна, Врангеля, Колчака, Юденіча), які хотіли відновлювати єдину неділимую Росію. Члени Трудового Конгресу значною своєю частиною готові були йти на співпрацю з більшовиками, щоб на основі гасла «самоопределение вполоть до отделения» рятувати українську революцію та її здобутки перед загрозою російських реакційних сил. Хоч члени Трудового Конгресу були визначні люди України, великі патріоти, але не всі бачили перспективи дальшої боротьби. І ось тут І. П. Мазепа завзято боронив самостійницькі позиції УНР і переконував політичних діячів, щоб не піддавалися впливам підступних приманливих гасел більшовицької Москви. Орієнтація на власні сили народу та на здобуття прихильності до українських визвольних змагань у світі — давали натхнення молодому політичному діячеві І. Мазепі, який зрозумів вже тоді, що більшовизм буде поневолювачем України.

За Директорії на чолі з С. Петлюрою І. П. Мазепа запрошений був спочатку до уряду Б. Мартоса на міністра внутрішніх справ, а я міністром народного господарства. Близька співпраця в одному уряді дала мені нагоду познайомитися ближче з І. П. Мазепою та прилягнути до його особи і праці. Саме тоді праві українські партії пробували робити жалюгідний пе-

реворот, щоб усунути владу Директорії на чолі з Петлюрою, а настановити отамана Оскілка диктатором. Цей ганебний виступ відбувався у пору, коли українська армія на чолі з С. Петлюрою і урядом Б. Мартоса провадила наступ проти більшовиків і поляків. Спроба перевороту Оскілка зазнала повної поразки. Соціалістичні і демократичні партії та війсьсько боронили ту форму влади, яку визначив Трудовий Конгрес. Українська молода держава потрапляла в дуже тяжке становище, від уряду обставини вимагали надзвичайної енергії і зусиль, щоб врятувати перед наступом ворогів свою територію та забезпечити внутрішній спокій для громадянства, а головне для робітників і селян, які мусли безперерійно провадити працю, щоб забезпечити країну виробами промисловости і сільського господарства. Надзвичайну енергію виявляв Ісаак Прохорович, стоячи на сторожі того внутрішнього ладу і порядку.

У вересні 1919 р. була переведена реорганізація уряду УНР, формував той уряд І. П. Мазепа, як його голова, а заступником його був іменований лікар Одрина, міністр здоров'я, м - ром фін. - Б. Мартос, народного господарства - Черкаський, ісповідань - І. Огієнко, освіти - П. Холодний, його заступником Н. Григорійв, пропаганди - Часник, юстиції - А. М. Лівницький, праці - О. Безпалко, пошт і телеграфів - І. Паливода, жидівських справ - П. Красний, державним секретарем був я, а міністром військ. справ - В. Петрів.

Хто знайомий з історією боротьби за нашу державу в той час, може ствердити, що країна і республіка перебувала тоді в найтяжчих обставинах. Ще так недавно об'єднана армія (Придніпрянська й Галицька) перевела успішний наступ на Київ і в напрямку на Одесу. Захоплення Кисва, а на півдні Христинівки давали підставу сподіватись успішного дальшого наступу, але виступи свіжих збройних сил під командою Денікіна, жвавий наступ більшовиків, а з заходу - безнастанні загрози і захват українських територій з боку Польщі привели українську армію і владу до неймовірних і непереможних труднощів, з яких треба було шукати виходу. Наша армія гинула та зменшувалась з кожним днем, зазнаючи великих втрат не тільки від зовнішнього ворога, але від тифу, сильна пошесть якого поширилась по всій території України. Уряд прикладав надзвичайних зусиль, щоб дістати поміч від Червоного Хреста Швейцарії, але всі наші зусилля залишилися без наслідків. Зброю доводилось купувати за великі гроші в Румунії, а держави Антанти відмовлялися підтримувати нашу визвольну боротьбу. Наша армія билася часто тою зброєю, що захоплювала від ворога. Дипломатична акція наших посольств у країнах Західної Європи була марна, бо ці країни підтримували агресію Польщі та російських реакційних генералів і їх армій. До того і представник уряду Західно-Української Народньої Республіки, Василь Панейко (відомий москвофіл) провадив протигукаїнську роботу, перешкоджаючи в праці нашим посольствам.

Головний Отаман С. Петлюра і прем'єр І. Мазепа прикладали багато зусиль, щоб з урядом Зах. Укр. Республіки налагодити якнайкращі взаємини та співпрацю, але їх намагання, не давали бажаних наслідків, бо сам Петрушевич вірив в те, що держави Антанти визнають ЗОУНР самостійною державою, коли вони будуть виконувати поради та накази представників держав Антанти. Пригадую, як мене покликав був С. Петлюра і сказав: «Підійте ще Ви з членом Директорії А. Макаренком до д-ра Петрушевича, може Вам вдасться щось з ним зробити, переконати його, що він зробить величезну історичну помилку, коли піде на угоду з Денікінім.» Я пішов

з Макаренком до Петрушевича, доводив йому, що денікінська армія має тільки хвилиний успіх, за короткої час покотиться назад, бо наш народ не піде за російським чорносотенним офіцerstвом... На це Петрушевич мені відповів: «Ви молодий чоловік і помилуєтесь в оцінці ролі росіян, що їм приділяв Антанта в боротьбі проти большевиків.»

Про свою розмову я доповів С. Петлюрі і І. Мазепі, якій уважно мене вислухав і був надзвичайно обурений такою позицією уряду Петрушевича. Він негайно відбув нараду з С. Петлюрою, потім закликав мене і ми відразу пішли на побачення знову до д-ра Петрушевича. Це було біля станції Деражня на Поділлі, розмова відбувалась в залізничному вагоні. І. Мазепа дуже палко доводив шкідливість для української визвольної боротьби угоди з денікінським командуванням. В цій розмові І. Мазепа вживав аргументів політичного і національно-соборницького характеру. Під впливом його гарячих і справедливих закидів д-р Петрушевич із сльозами на очах виправдувався тим, що, мовляв, він нічого не може зробити, бо це воля військового проводу. Звичайно, ця заява Петрушевича не відповідала правді, бо в нього в цій справі не було ніякого розходження з галицькою головною командою.

Пригноблені відбудою розмовою я з І. Мазепою виїшли з вагону і потім повідомили про це С. Петлюру. Пізно вночі С. Петлюра прислав до мене післанця й закликав їхати на фронт на нараду з начальниками дивізій. На нараді в Жмеринці, здається, всі погодились з пропозицією генерала Сальського відтягнути військо з фронту в деякою мірою спокійніший трикутник між Староконстантиновим-Полонним-Хмельником, очистити військові частини від тифозних, щоб тим привернути боєздатність нашого війська.

І. Мазепа, Безпалко, Черкаський, Паливода, Красний і я їдемо з військом до Староконстантинова, в отой самий «Трикутник смерті». Мін. І. Огієнко залишився Уповноваженим уряду УНР в Кам'янці Подільському, де також перебував тоді І. Кабачків. Держ. контрольор. Всі згадані вище особи виїхали разом з грошовим вагоном (мін-ства фінансів) в напрямі на Проскурів. Денікінська артилерія обстрілювала цілий терен і особливо залізницю. Коли ми наблизилися до території відомої Пашківської волості, то нас перестріли значні гурти місцевих селян, які не хотіли далі нас пускати. Тоді ми вислали на переговори Петренка і Феденка, переговори кінчилися успішно і ми поїхали далі без перешкод. За Проскуровом я, Н. Григорій і Паливода (члени контрольної комісії) зробили перевірку грошових скарбів м-ва фінансів. Пригадую, що знайшли там шкряпане валізо, в якому було 15.000 срібних. Ці гроші передали під охорону І. С. Паливоді. Друге мале, хоч дуже тяжке валізо мало в собі щось біля 176.000 франків золотом. Почуття відповідальності за державний скарб було в усіх нас настільки розвинене, що ми все це перерахували і запечатали, вдвох із Степаненком ледве принесли до авта І. Мазепи і поклали біля його ніг. З наказу С. Петлюри було передано скриню з карбованцями полк. Осмоловському в Запорізьку дивізію, було там щось три мільйони карбованців.

В Староконстантинові залишили в земській управі готовий до друку збірник законів Директорії, взявши з собою тільки декілька важливих законів. Їдемо далі. Дорога повна небезпек і тяжких пригод. Десь там по дорозі я запропонував І. Мазепі закопати золотий фонд у цьому районі в землю, може нам судилося ще тут незабаром бути, то збережемо скарби для майбутніх потреб. Але Мазепа цю пропозицію відкинув, зазначивши, що скарб перебуває в безпеці (про це знали Красний і Солодар).

Понурі колони війська та обози нашої армії котилися в напрямку на Любар. Коли я із Степаненком виїшов до міста, то опинився серед великої стрілянини. Потім виявилось, що це отаман Гайдамацького полку Волох напав на державну скарбницю, що її

охороняла невелика кількість вояків, пограбував державні скарби і пішов із своїм загоном до большевиків. Мала охорона не могла відбитись від несподіваного нападу «своєї» військової частини, бо Волох зробив напад для українського війська несподівано.

На другий день після нашого приїзду до Любара я одержав повідомлення, що має відбутися засідання уряду спільно з командирами дивізій, окремих полків та представників вояцтва. Засідання відбулося 2 грудня 1919 р. в селі Чорторія в присутності С. Петлюри. Він мовчав, до кінця наради я не чув від нього ані слова. Ніколи я не бачив цього відважного діяча, що часто виявляв свою рішучість думкою і дією, таким розбитим душевно і фізично.

І. Мазепа в короткій своїй промові подав характеристику нашого тяжкого становища та запропонував переіменити форми боротьби, перекинувшись з вірними ідеї Української Народньої Республіки вояками в запілля ворога. Перший після І. Мазепи взяв слово поважний б. проф. Академії Генерального Штабу генерал Юнаків. Між іншим він сказав: «З чисто військового боку я визнаю похід нашої армії в тил ворога при сучасному стані вояцтва неможливим і нерозумним, але з національного боку цей похід може відіграти велику роль для підсилення в народі ідеї боротьби проти окупанта. Я вам служив чесно, але тепер в похід іти не можу, хоч у випадку можливого щастя, я, відпочивши, стану знов на службу...» Тоді командири частин по черзі виступали та заявляли про свою готовість іти в Зимовий Похід, а перший з них — ген. Омелянович-Павленко, за ним всі інші.

І. Мазепа виявив і в цю важку хвилину свою рішучість та переконав С. Петлюру не зрідкати обов'язків Голови Директорії, про що С. Петлюра розмовляв з деким із членів уряду.

Також слід тут зазначити, що І. Мазепа без вагання погодився йти з армією в Зимовий Похід та далі очолювати уряд УНР.

В Чорторії було ухвалено відозву до народу, пороблено було вказівки про підготовку військових частин до походу та про звільнення цивільних урядовців. Також умовилися з членами уряду, що наступне засідання має відбутися 25 грудня в Бердичові.

Коли 6 грудня армія УНР вирушила в Зимовий Похід з Любара, нам треба було теж полишати місце свого осідку та шукати нових можливостей боротьби.

Черкаський з дружиною Одрини на возі виїхав на Київщину, Паливода, Сумневич, губ. комісар Волині. з помішником Гр. Денисенком — до Хмельника, а Безпалко — до Вінниці.

Знаючи останню постанову уряду, що наступне засідання уряду мусить відбутися 25 грудня в Бердичові (адресу подали Красний і Солодар), цю постанову я рішив виконати. Велику печатку державного секретаря, що її прикладали на важливих урядових документах, я зашив до одягу, взяв з собою деякі закони та невелику суму грошей (щось біля 800 гривень) та з своїм вірним товаришем К-м сів на підводу і виїхав, щоб потрапити на 25 грудня до Бердичова. На визначений день я прибув до Бердичова, але нікого з потрібних мені людей там не застав, місто вже перебувало під владою большевиків. Мене поінформували, що Мазепа і Безпалко не приїздили, а Красний і Солодар заарештовані та вивезені большевиками до Конотопа. Тоді я вирушив до Кисва, нелегально перебув під большевицьким режимом аж до звільнення Кисва в 1920 р. Коли я приїхав до Вінниці, там зустрівся з І. Мазепою та з контрольором І. Кабачковим. Державну печатку я передав до рук І. Кабачкова та повідомив його, що сталося з золотим фондом, як також перед І. Мазепою склав обов'язки державного секретаря.

Дальша співпраця з І. П. Мазепою відбувалась на політичному, громадському та академічному ґрунті і про те також мав би багато дечого сказати, але це доведеться відкласти на майбутнє.

Співпраця І. П. Мазепи із галицькими соціалістами

(Уривок із спогадів)

Співпраця І. П. Мазепи з галицькими соціалістами із УСДП почалася ще перед I-ою світовою війною, коли він в 1912 році, як стипендіст Петербурзького університету в своїй науковій поїздки закордон, вперше навідався до Галичини і до Львова та нав'язав перші тісні зв'язки з галицькими товаришами, які не переривались до кінця його багатотрудного життя, навіть і тоді, коли І. П. був на еміграції далеко від рідного краю.

Та найтісніше зійшовся Ісаак Прохорович із ними літом 1920 р., коли він зрікся обов'язків прем'єра УНР.

Соціалісти тоді в уряді Прокоповича не брали участі, Ісаак Прохорович, інтересуючись і надалі державними справами УНР, мав більше змоги присвятитись партійній роботі. Це був дуже критичний для українців час. Галичина була в польській військовій окупації, і тут все українське громадське життя, а головню українські соціалісти, яким доля казала тоді стати у перші лави борців, важко змагались із польським окупантом, а головню його військовою адміністрацією. Це був час відступу української армії із рідних земель, переїзду уряду УНР у Тарнів, та походу большевиків вже й на саму Польщу. І. Пр. відразу зайшов до осідку УСДП, до редакції «Вперед» у Львові при вулиці Руській ч. 3, до дому Ставорігії, де тоді концентрувалось не тільки наше партійне, але й все національне українське життя.

Тут зустрівся він з Екзекутивним Комітетом УСДП та з членами редакції «Вперед» і провідними діячами українського соціалістичного руху Західньої України. Головою партійної Екзекутиви був тоді т. Левко Ганкевич, адвокат, нині в США, а попри працю члена редакції «Вперед», виконував ще й обов'язки секретаря Екзекутиви УСДП та голови її місцевого комітету у самому місті Львові, та багато інших. На одному із засідань Екзекутиви в перших днях липня 1920 р., на якому був й І. Пр. вирішено, щоб І. Пр. поїхав до Варшави, щоб там на місці, а головню серед польських соціалістів, визондувати, як Польща ставиться на ділі до українців, та чи думас вона справді підтримувати українців супроти большевиків.

Тому що І. Прохорович Варшави не знав і серед поляків не мав там знайомих і що він не хотів обмежуватися урядовими знайомими із варшавського посольства УНР, рішено, щоб я поїхав із І. Прохоровичом до Варшави та поміг йому нав'язати зв'язки, тимбільше, що я мав там і шкільних товаришів, та приятелів і друзів, головню серед польських соціалістів, з якими І. Прохорович в першу чергу хотів обміняти думками.

Пізно ввечері 9 липня 1920 р. ми із І. Пр. виїхали зі Львова. Потяг був так переповнений, що ми аж до Люблина мусили стояти в коридорі. Ранком 10 липня ми були вже у Варшаві і зайшли відразу до посольства УНР, яке містилося у готелі «Вікторія» при вулиці Ясній.

Тут застали ми заступника голови посольства т. Михайлова Л. та радника т. Бориса Ржепецького.

Я замешкав у тов. Ржепецького в будинку посольства, а І. Прохорович в готелі «Врістоль».

На другий день 11 липня пішли ми з І. Пр. до сойму, який радив у старому будинку інституту благодійних дівочь при вулиці Всійській. В обширній, але дуже скромно (скромніше ніж у віденському парламенті або галицькому соймі) урядженій кімнаті клубу П. П. С. застали ми багато польських соціалістичних послів, які саме тоді мали своє клубове засідання. Мій добрий знайомий посол тов. др. Діаманд зі Львова, побачивши мене в дверях, підбіг до мене. Привітавшись із ним і познайомивши його з І. Прохоровичом, я поінформував його про цілі нашої візити у них. Тов. Діаманд просив хвилинку почекати і відразу

пішов до другої кімнати, де відбувалося засідання, та повідомив голову клубу т. Дашинського про наш приїзд. Тов. Дашинський перервав засідання та запросив нас до кімнати, де були всі члени клубу. Стрінули ми там ще й Перля, редактора «Robotnik-a», Зменцького, Лібермана, Барліцького, Пужака, Квапінського, Ланцуцького, який пізніше перейшов до комуністів і згинув у большевиків, та інших, і почали з ними розмови. Я бачив, що т. І. Пр. справив на всіх неабияке враження. Говорили ми з ними по-українськи, бо майже всі вони розуміли українську мову, тільки час від часу я або т. Дашинський переказували дещо менш зрозуміле для деякого польською мовою. Поляки промовляли до нас по-польськи, хоч деякі з них, як Пужак, говорили з нами по-українськи.

Викладаючи полякам справу, з якою ми до них приїхали, ми відразу відразу, що у них і без нас є багато своїх власних клопотів.

До Варшави наближались большевики і варшавський плєбс голосно викрикував «наші йдуть!». Був я і на протибольшевицькому вічі у Промисловому Музеї і ще на одному під голим небом, на якому промовляли т. Дашинський і старенький Лімановський.

Ми зрозуміли, що поляки нам допомогти не в силі. 12 липня довідались ми у Варшаві, що на прохання польського уряду Англія звернулася до большевиків з пропозицією замирення.

Поставили ми полякам ясно справу:

1. Чи підтримають вони УНР, відповідно до договору з А. Лівицьким, 2. та як вони думають полегодити справу Галичини?

Дашинський щодо Галичини радив нам порозумітись з Польщею, ба на випадок плєбісциту ми готові вийти гірше, а щодо справи підтримки УНР то обіцяв розвідатися у Пілсудського та в міністерстві закордонних справ.

Ми із І. Прохоровичом побачили відразу, що тут щось криється, тимбільше, що мій знайомий з організації залізничників посол Ланцуцький сказав мені тихцем: «не трать часу й вертай у Львів».

І справді на другий день мені сказав у буфеті сойму Діаманд тасмно, що варшавський договір сойм не ратифікував, що він не зобов'язує Польщу і що трудно щонебудь для Петлюри у большевиків зробити і те саме теж секретно у себе в хаті того самого дня сказав т. І. Прохоровичові Дашинський.

Коли ми опісля обмінялись тим «секретом» із т. І. Прохоровичом, ми зрозуміли, що мав рацію Ланцуцький, коли казав, не тратити часу і вертати додому. Правда, т. Михайлів впевняв нас, що він щойно був у міністра закордонних справ Сапєги і той заручив йому, що українська справа стоїть добре і Польща буде її підтримувати супроти большевиків, але ми цьому не вірили, що й показалося в переговорах у Ризі, і по розмові із т. Романченком та Б. Ржепецьким рішили 18 липня виїхати з Варшави. Для історії треба тут зазначити, що пізніше розійшлася серед поляків легенда, немов би провідник польської мирової делегації Ян Домбський із партії Вітоса, той самий, що іменем Польщі підписував варшавський договір, всупереч вказівкам Пілсудського і Сапєги, на власну руку поспішив із большевиками підписати прелімінар мирового договору. Трудно в це повірити, бо ж в делегації був і Барліцький із П. П. С. і інші, та й сама ППС голосувала на тайній державній нараді спільно із народними демократами, щоб не реагувати на відмову Чічерина в справі участі в Ризі делегації УНР. Поляки ставили тут очевидно на перше місце свій власний державний інтерес, ну і бажання загарбати якнайбільше українських земель і тому й їм так, як большевикам, українці були невідгидні.

Тому, що ми знали вже, що уряд Прокоповича є у Тарнові, т. І. Прохорович поїхав до Тарнова, щоб там поінформувати про ситуацію, а я вернувся сам до Львова. Незабаром І. Прохорович приїхав із Тарнова до Львова, куди опісля приїхали й інші наші товариші наддніпрянці — т. Панас Феденко, М. Шадлун, др. Борис Матюшенко, М. Єремів, ну і наш Безпалко та інші.

Всі вони заходили до нас на вул. Руську та інтересувались державними і партійними справами. Та найбільше ініціативи, енергії й завзяття виявляв І. Прохорович. Він саме тоді виготовляв свою працю «Большевизм і окупація України», а мені доручив перекласти книжку О. Бауера: «Соціалдемократія і большевизм», за яку я негайно взявся і переклад тоді кінчив.

Часто заходив я до І. Прохоровича до «Народньої Гостинниці» і він нераз бував у мене в хаті при вул. Крутянській, доки не виїхав до Праги.

І. Прохорович цікавився галицькими справами і партійним життям УСДП і по змозі своїх сил допомагав та співпрацював із галицькими товаришами.

Тут на скитальщині зустрівся я із І. Прохоровичом знов на початку 1946 р. і від того часу постійно контактувалися ми в усіх справах так партійного, як і громадського та загально-політичного державного життя.

Багато наддніпрянських товаришів стрічав я за час своєї 45 — літньої партійної діяльності, які жили і працювали між нами галичанами. Деякі з них так

зжились із Галичиною, що самі ставали галичанами, приймаючи навіть їх негативні риси.

Але ні один із них не залишив у мене і серед галицьких товаришів того незабутнього, що Ісаак Прохорович.

Перш усього він був людина твердої волі, сам від себе вимагав найбільше і сам завжди найбільше виконував.

Скромний і чесний, завжди готовий зрозуміти іншого і допомогти. Терпеливий до людських хиб у інших, сам намагався їх позбутись. Ніколи не пам'ятав, коли хтось зробив йому прикрість.

А тих прикростей йому, а навіть партії, галицькі товариші робили дуже багато. І. Прохорович все те забував, коли бачив, що хтось щиро вертає до праці і чесно працює.

Про давнє навіть не згадував.

Але й був неуступний, не знав компромісу, коли йшло про українську державу і про визволення від московського большевизму та його імперіалізму. Тут для І. Прохоровича не було вагань, не було митарств.

Відійшов від нас босвик — революціонер, незламний патріот, добрий, щирий товариш, а надусе, розумна і чесна людина, індивідуальність великого формату.

У серцях — споминах тих, що з ним працювали, що його знали, в історії України, всеукраїнського і галицького соціалістичного руху І. П. Мазепа, буде записаний назавжди золотими буквами і на його прикладі виховуватимуться грядущі покоління.

Ісаак Мазепа

Проблема демократії в Україні

Щоб дати відповідь на поставлене питання, необхідно ще раз зазначити, що фактично ми сьогодні маємо змогу вибрати лише між двома головними формами суспільного ладу: демократією і диктатурою. Всі інші форми державного устрою, як республіка або монархія, покриваються цими системами суспільного ладу, і не вони тепер грають рішальну роль. Бо як за республіку, так і за монархію може існувати і демократія і диктатура. Так, напр. в конституційних монархіях — в Англії, Швеції, Данії, Норвегії, Бельгії, Голландії існує вірцева демократія, а в таких республіках, як Чиле, Аргентина, Парагвай, Бразилія, фактично панують диктаторські режими. Тому спір про те, чи нам потрібна республіка, чи монархія, це справа дурорядного значіння. В умовах сучасного, дуже скомплікованого господарського й суспільного життя і поширення політичної рівноправності на всіх громадян головну роль в державних грають не монархія, а ті провідні організовані суспільні сили, що фактично виконують роль проводу в сучасних суспільствах. Тому значно важливішим для сучасного ведення державних справ є питання не про республіку чи монархію, а про те, яку форму суспільного ладу — демократію чи диктатуру — ми хочемо завести у себе на Україні.

З цього погляду стара звичка поділяти людей на прихильників монархії і її противників сьогодні в значній мірі є вже пережиток. Сьогодні для політичної характеристики монархістів рішальним мусить бути не те, що вони називають себе монархістами, а те, за яку систему суспільного ладу вони стоять — за демократичну чи за диктаторську. В залежності від цього означається їх політичне становище в нашому суспільстві: чи вони стоять по боці демократії, чи, навпаки, їх місце в таборі прихильників диктатури. Ніякого третього становища не має бути. Українське суспільство мусить знати дійсне обличчя тих політичних груп, що борються за свій вплив на організацію нашого народу. Тільки в таких умовах зможемо встановити у себе суспільний лад, що знайде піддержку цілої нації, а не лише її окремих груп.

Як уже сказано попередю, нашим історичним традиціям і нашим сучасним завданням найбільш відповідає демократична форма суспільного ладу. Іншого шляху для нашого визволення нема і не може бути: якщо наш народ хоче визволитися зпід опіки деспотичної Москви, то його життєвим завданням є виховувати своїх членів в дусі наших національних традицій — європейського демократизму, а не московського деспотизму. Тільки в демократичних порядках на Україні єдиний шлях для всебічного та успішного розвитку наших національних сил. Український народ, що в найтяжчі періоди своєї історії не гратив почуття своєї окремішності від сусідніх народів і завжди прямував до свободи, не може скоритися перед диктатурою тої чи іншої групи, хоч би й своїх українських людей, запаморочених впливами чужих ідей і чужих традицій.

Український народ вибере собі демократичну форму суспільного ладу як найбільш відповідну до особливостей його історичного розвитку і його національної вдачі. Ця форма буде найлегша для встановлення й закріплення її в наших українських умовах. Демократія — це не є якийсь шаблон або строго уніфікована система, яку всюди треба вводити тільки за одним зразком. Напр., в таких країнах, як Швейцарія, Франція, Англія, Америка існує демократичний лад, але ні одна з цих країн своїм суспільно-політичним устроєм не подібна до другої. Можна сказати, що відмін демократії є стільки, скільки тих народів. Це залежить від характеру народу, його традицій, загального культурного стану, особливостей історичного оточення і т. д. В кожній демократичній країні державно-суспільний устрій, щоб бути міцним, має бути пристосований до місцевих умов, і тому форми демократії бувають різні. Може бути демократія на чолі з виборним президентом або конституційним монархом; може бути демократія, де право вибрати послів до парламенту дається всім повнолітнім громадянам і громадянкам або тільки їх частині; може бути демократія з двома або однією законодавчою палатою і т. д. Але при всіх цих різноманітних формах

уть демократії залишається одна: можливість вільної думки і вільного розвитку членів суспільства.

Яка саме форма демократії найбільш відповідатиме нашим умовам на Україні, це може бути в подробицях вирішено тільки після того, як Україна стане вільна і буде мати нарешті змогу взятися до упорядкування свого внутрішнього життя власними силами. Не можемо сумніватися, що після всього пережитого Україною за останні десятиліття нашим людям не забракне державного розуму і доброї волі для встановлення в нас такого суспільно-державного ладу, який би найбільше відповідав внутрішнім відносинам на Україні.

Масмо підстави твердити, що сучасна Україна — це вже не Україна кінця 19 або початку 20 віку. Це вже не та Україна, коли нашим провідникам доводилось витрачати енергію на те, щоб роз'яснити українським робітникам і селянам, «хто такі українці і чого вони хочуть». Це вже не Україна, про яку світ нічого не знав, і треба було доводити йому, що існує український народ. В порівнянні з тим, що було тому 30 років, Україну світ вже знає, як здається ще ніколи раніше. Найважливіше ж є те, що українське населення за цей час стало без порівняння свідомішим національно і політично. Фактом великої ваги для нашої сучасної дійсності є те, що український народ має дуже мало неграмотних. Цей факт творить важливу підставу для того, щоб успішно вести підготовчу роботу серед мас для зміцнення ідей і практики демократії.

Не менше значіння має також той факт, що наш народ пережив революцію. І хоч більшовицький деспотизм завдав нашому народові страшних ударів, але це поневолення викликало в народніх масах стремління до свободи і ненависть до диктатури. Ми бачили на прикладі Німеччини, що то значить, коли народ не мав у своїй історії революційної епохи і в боротьбі попередніх поколінь не здобув демократичних традицій.

Великий революційний рух у нас, на Україні, пробудив народні маси до активного політичного життя. Боротьба з московським більшовицьким насильством научила наш народ любити й боронити свободу, відродила в ньому традиційні змагання до волі й незалежності. Можемо без перебільшення сказати, що починаючи від першої окупації України московськими більшовиками на початку 1918 року і по сьогоднішній день, тобто більше як чверть століття, життя на Україні — це безперестанна, повна великої енергії і жертвенности боротьба українських мас з чужоземною неволюю, за свою національну і людську свободу. Це — великий досвід, і цей досвід ніколи не пропаде даром: він буде використаний нашим народом для встановлення нашого традиційного демократичного ладу. Ця школа революційної боротьби з московським насильством не тільки пробудила наш народ політично і національно. Вона на ділі переконала його, що нам, українцям, не подорозі з московськими деспотичними традиціями і порядками.

В протилежність до російського народу, якому бракує демократичної традиції, наш народ таку традицію має, і це здобуток великої ваги. З цього погляду також наше національне відродження в 19 віці, що подібно як у чехів відбувалося під знаком народоправних ідей, не могло не залишити помітного сліду в психологічному наставленні нашого народу. Вплив цієї доби, безсумнівно, матиме так само позитивне значіння для будучности нашого народу.

Поза цим всім, при встановленні свого внутрішнього суспільного ладу ми повинні будемо дивитися на справу реально. Не слід забувати, що столітнє перебування народу під московською деспотичною владою, безсумнівно, залишить певні свої негативні впливи на наше суспільство, на його психіку і на ціле його духове наставлення. Тому очевидно тяжко буде від системи більшовицького рабства раптом перейти до повної демократії. Цей перехід від більшовицької

насильницької системи до режиму демократії має відбуватися на підставі добре продуманої політичної і господарської та соціальної програми. Всякі раптові, не пристосовані до наших українських відносин зміни справі не допоможуть, лише, навпаки, можуть її пошкодити. Треба пам'ятати, що напр. англійська демократія в значній мірі тим є міцна й сильна, що вона виростала органічно, поступово. В цій країні кожний крок вперед робився лише після того, як здобуто раніше закріплювалося міцно й безповоротно.

Тому також у нас, на Україні, для встановлення міцної демократії доведеться йти систематично, дбаючи в першу чергу про розвиток ініціативи й самодіяльності населення в формі розбудови органів місцевого самоврядування, поширення кооперації в різних її формах, виховання молоді в дусі поступових ідей і т.д. Словом, розгорнути демократичну систему у нас доведеться по мірі того, як вона буде зміцнюватися й зростатися з психологією, звичками і потребами мас народу. Тоді демократичний лад, кристалізуючись в тій чи іншій формі, може уникнути різних перебоїв та криз і дасть нашому народові, як і його провідній верстві, можливість всебічного та успішного розвитку.

В розвиненому демократичному суспільстві до провідної верстви нації підіймається з народніх глибин все, що є здібнішого та активнішого. Тому шлях демократії також для створення нашої еліти є найбільш реальний і творчий.

(З книги «Підстави нашого відродження» т. II. ст. 140-144.)

З ДУМОК І. МАЗЕПИ

Головну провідну роль в українській боротьбі часів революції відіграли українські соціалістичні партії — українські соц.-демократи та українські соц.революціонери. Це було природнім явищем в час великого революційного руху. Тоді всі були соціалістами. Вся та історична доба проходить під знаком соціалізму. Тому навіть праві українські партії, що не доцінювали соціалістичного моменту в тодішній боротьбі, примушені були вдягнутися в «соціалістичні ризи», бо цього вимагав дух часу. . .

Українська визвольна боротьба часів великої української революції відіграла історичну роль в пробудженні українського народу до свого власного незалежного життя. Революційні роки 1917-1921 будуть навки вписані в історію українського народу, як початок нової епохи, нового життя. В огні великої революційної бурі з аморфної і майже етнографічної маси створилася українська нація. Коли до революції національно свідомими у нас на Наддніпрянській Україні були майже виключно наші дуже нечисленні національні діячі, яких можна було «почислити на пальцях», то після двох-трьох років національно-революційної праці широкі маси українських робітників і селян підняли високо прапор національної ідеї, і збройна боротьба за вільну Україну не припинялася до останньої можливості.

Це дає нам підставу твердити, що українська визвольна боротьба часів великої української революції зробила більше, ніж увесь наш попередній рух за ціле століття. Хоч наша дореволюційна доба дала нам великих поетів і письменників, але очевидно не вона могла «поставити на порядок денний» українське питання. Це могла зробити тільки революція.

Часи кволого дореволюційного життя минули завжди. Наша національна революція вивела український народ на шлях розвитку, якого вже ніякі сили в світі не зможуть зупинити.

Незломний державник і вірний оборонець робітного люду

Ще одну могилу висипають на чужині українські люди. Тим разом це могила прем'єра Уряду Української Народної Республіки у часі Визвольної Війни на Рідних Землях, — Ісаака Мазепи.

Скінчив своє фізичне життя справді великий український державник. Між тими українськими державними будівничими, яким був припав той важкий хрест головства уряду української держави в часі оборонної війни на три фронти, Ісаак Мазепа має одно з найпередніших місць. Перебрав він провід уряду української держави саме в момент, коли вона вже знаходилася в останній смертельній бою за своє існування. В тому часі вже багато відомих діячів заломилися нервово, стратили віру у власну силу нації і тому не могли витримати на своїх позиціях та виїхали закордон. Інші шукали собі пощади в того чи іншого ворога. Мазепа тоді не захитався, а кермував українського визвольного боротьбою із демократичних, соборницьких і самостійницьких позицій незломно і безстрашно далі.

Не дав себе Мазепа збити із того шляху підшептами тих, що бачили спасіння з цієї важкої ситуації у капітуляції перед білою Росією Денкіна в формі такої чи іншої сподіваної автономії чи федерації під гаслом: «нам байдуже, який прапор буде віяти над нашими головами в Києві». Не зблудив він також із демократичного самостійницького шляху за намовою інших, які під плащем «соціальної світової революції» перемінались в «боротьбістів» та переходили в табір совєтської окупації. Не належав він також до тих, що з розпачі готові були пробувати купувати допомогу Польщі відступленням цілої Західної України. Не опустив Мазепа рук також тоді, коли з нестачі одягу, взуття і лікарств пошесть тифу десяткувала ряди Української Армії. Від 6-го серпня 1919 він ніс свій хрест прем'єра Уряду УНР і не скинув його сам із своїх плечей.

Коли прийшла Голгота — страшні дні кінця листопада і початку грудня 1919-го року, прем'єр Мазепа був тим світляним семафором, що вказував дальший шлях боротьби, як вихід із катастрофи. В ті дні втралили духа навіть загартовані в боях командири і бажали скинути з себе тягар непосильної, як їм здавалося тоді, національної боротьби. Демобілізувалися Січові Стрільці; навіть Симон Петлюра на хвилину втратив був свою незвичайну енергію. Мазепа залишився і в тій катастрофальній ситуації твердим і незломним, привертаючи всім іншим втрачену рівновагу духа і волю до дальшої боротьби.

Ісаак Мазепа, як прем'єр Уряду Української Держави, після того разом із шефом внутрішньої адміністрації держави Іваном Макухом перебився до армії Зимового Походу і в неймовірно важких і небезпечних обставинах держав високо прапор незалежної української державності аж до 6-го травня 1920. Нераз треба було переходити ворожі фронти, битися в запіллі ворога, постійно заглядати смерті ввічі. Велика ціль — визволення української нації і оборона Української Народної Республіки — відганяли від нього всякий страх і зневіру. Щойно в травні 1920 у зміненій ситуації сповидного союзу з Польщею, передав Мазепа головство уряду новому прем'єрові В'ячеславу Прокоповичеві.

Історія новітніх часів знає тільки одного ще державника, що в подібній ситуації не втратив духа і не зломився: Юрія Вашингтона. В далеко менш катастрофальних обставинах ломилися на наших очах голови урядів, хоча вони ще розпоряджали значною силою вікових держав. Історія останньої війни не знає ні одного голови уряду, який остав би з рештою армії в запіллі ворога і продовжував боротьбу. Вони або піддавалися або відразу опускали поле бою, шукаючи захисту закордоном.

В жалобі по цім великим державнику і воїнові вся Україна, де тільки б'ється незломане українське

серце. Особливим смутком перейнятий український робітний люд. В Мазепі він втратив того державника, який від юних днів був вірним оборонцем гідності робітних людей і її всебічного визволення з політично-національної неволі, соціального утиску, економічного визиску та з культурного упослідження. Тому саме Мазепа був послідовним борцем за політичну і суспільну демократію, відкидаючи спокусливі обіцянки «диктатури пролетаріату», знаючи добре, що це буде тільки чужа диктатура над українським робітним людом. Не склонив він своєї голови ніколи також перед молохом фашистського тоталітаризму. Українська соборна незалежність, демократія і право робітного люду — це та позиція боротьби, з якої не зійшов Ісаак Мазепа ніколи, доки в нього був віддих у грудях.

Його могила на чужині буде пригадувати всім українцям konieczність дальшої об'єднаної боротьби аж до всебічного визволення нації.

ВИСЛОВИ СПІВЧУТТЯ

З приводу сумної події — несподіваної смерті І. П. Мазепи, Центральний Комітет Української Соціалістичної Партії одержав від місцевих організацій партії та від поодиноких товаришів, як також від соціалістичних партій інших країн вислови співчуття. Перелік осіб і організацій, які висловили співчуття, докладно подано в українській пресі. До ЦК УСРП ще й тепер надходять від товаришів з Австралії, Бразилії та інших країн Америки вирази співчуття. В своєму листі до т. Довгала т. Н. Я. Григорієв пише:

»В першу чергу хочу висловити Вам і всім товаришам глибоке співчуття з приводу втрати Ісаака Прохоровича. Я це відчув як удар, подібний до того, що зазнали ми, втративши Микиту Юхимовича Шаповала. Це другий стовп демократії і соціалізму повалений природою. Все збирався написати Вам співчуття і не міг: не хотілося вірити і слів не знаходилося, щоб висловити те, що переживалося. Знаючи Ісаака Прохоровича з часів революції, пригадуючи співпрацю з ним переважно за гірших часів боротьби, а особливо пригадую тіснішу співпрацю на еміграції в Празі, під час підготовки консолідації, коли відбувалися різні з'їзди і наради на чужині та у Львові, коли доводилося найближче з ним співпрацювати, я звик дивитися на нього, як на непохитного демократа і соціаліста, загартованого в боротьбі і революційній праці. Чесність, твердість і працьовитість — це головні його властивості, а до того й самопожертва аж до загины. Дуже відчуваю цю втрату, як і всі ми, що знаємо його не з сьогоднішнього дня. Передайте мос співчуття всім товаришам і прихильникам.»

Палкі вислови співчуття одержав ЦК УСРП й від Українського Робітничого Союзу, від Української Вільної Громади в Америці, від професійних робітничих організацій з Канади та інших країн, від багатьох давніх співробітників Покійного та товаришів з революційної боротьби в Україні і на чужині.

В листах, телеграмах і окремих зверненнях до ЦК УСРП товариші і друзі ділилися своїми сумними переживаннями. Такі вирази своїх переживань висловили тт.: д-р М. Стахів, проф. В. Дорошенко, д-р Я. Зозуля, проф. І. Паливода, проф. Б. Мартос, інж. І. Лучишин, ред. А. Чернецький, Гр. Довженко, проф. Л. Шрамченко, д-р Микола Ковалевський, М. Дніпровий і тов. з Бразилії, Т. Кобзей, О. Охрим і тов. з Канади, інж. І. Грушецький і тов. з Австралії і багато інших. Всі вони висловили свої щирі почуття з приводу великої втрати, що її має Українська Соціалістична Партія.

Центральний Комітет УСРП висловлює всім організаціям і поодиноким товаришам свою щире подяку. Об'єднаними силами трудових мас України ми здійснимо заповіті Покійного Ісаака Прохоровича Мазепи і це буде найбільшим вшануванням Його Особи.

Центральний Комітет УСРП.

Роля І. П. Мазепи в українській революції

Вістка про передчасну і несподівану смерть Ісаака Прохоровича Мазепи з швидкістю блискавки облетіла все наше суспільство на еміграції і всюди викликала глибоке зворушення та жаль. Ця вістка без сумніву дісталась вже на той бік залізної заслони, до уярмленої Батьківщини і її серця — Кисва, і там справила глибоке враження.

Відійшов від нас великий державний муж України, керманіч українського державного корабля в розбурханих хвилях революції, провідник, ідеолог і вчитель досвідченої політично й державно зрілої, в тодішніх умовах центрної, Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії, а в останні роки — член ЦК Української Соціалістичної Партії та провідний ідеолог її.

Розміри статті ледве чи дозволять належно опрацювати тему. Сподіваюсь, що інші доповнять мої прогалини й недоліки.

«Яка краса — відродження країни!» — писав Олесь. А Шевченко неповторно висловив свої побоювання: «Та не однаково мені, як Україну злії люди, присплять, лукаві, і в огні її окрадену збудять». І сталося так, як передбачали поети. Була справді невимовна краса в українській національній революції, в її гармонійних фарбах блакитно-жовтого прапора, у відродженій славі Кисва. А була й невимовна трагедія в пробудженні окраденої України «в огні і бурі революції», що вміла скласти гетакомби жертв на вітвар своєї волі, але не вміла цього зробити у відповідний час або одночасово й підлягла жорстокому ворогові, немов для того, щоб гірку чашу неволі випити до дна...

І. П. Мазепу застас революція в Катеринославі, в цьому українському індустріальному місті, що лежить на Дніпрі, недалеко давньої колиці Запорізького козацтва. Тому не дивно, що, не зважаючи на зрусифікований характер українських міст, в Катеринославі український пролетаріат не забув своїх козацьких предків і горнувся до своєї української соціалістичної партії. Місцева організація УСДРП була дуже активною, «вона імпонувала не тільки внутрішньою організованістю своїх членів, але й їх високою національно-політичною свідомістю», писав Ісаак Прохорович у своїх спогадах «Україна в вогні й бурі революції». Але всюди в Україні треба було ще багато прикласти праці, щоб відвернути українців від російських політичних впливів і організацій. Так, наприклад, перші демократичні вибори до Катеринославської міської Думи на 113 радних дали лише 9 радних українців (з того 6 представників УСДРП та 1 від УПСР). «Український рух на Катеринославщині (як і всюди в Україні, додамо від себе) розвивався несміливо й поволі», писав Ісаак Прохорович в цитованій праці.

І все ж таки провідники української національної революції не злякались слабкості українських національних сил, малої національної свідомості мас, стихійного селянського характеру тодішнього українського національного резистансу, але поставили максимальні цілі і здобули дуже багато. Заслуга в цьому передовсім українських соціалістичних партій (УСДРП і УПСР) і в складі першої з них — Ісаака Прохоровича Мазепи.

В провіді української революційної стихії Ісаак Прохорович став не відразу. Директор одного з найважливіших відділів в Катеринославським Губерніяльним Продовольчим Комітеті, пізніше член Губерніяльної Земської Управи і нарешті голова Губерніяльної Революційної Ради, — Ісаак Прохорович проходив щаблі виборних функцій. І всюди він бачить, як українська влада «висить в повітрі», не має опертя в низових ланках, бо... бракує людей. Помагає йому організоване в УСДРП українське робіт-

ництво, але як же мало цих національно свідомих і бодай трохи підготованих людей!

Гетьманський переворот в Україні — це зовнішнє втручання у персбїг української революції, що не спинив революційного процесу, але ще більше його радикалізував. Не лише в українському місті, але й на селі маси підпадали демагогії большевизму. І тільки чуйності українського революційного провѳду, зосередженого в Українським Національним Союзі, завдячуємо український характер успішного проти-гетьманського повстання. Власне це повстання й пізніша боротьба, вже за активної участі І. П. Мазепи, вивели український національний корабель на широкі води, перетворили український резистанс з інтелігенсько-просвітянського, з одного боку, та неорганізованої селянської стихії, з другого — в модерну боротьбу поневоленого народу за свою державну незалежність.

Гетьманська реакція спричинила в Україні зріст симпатій до большевизму. Зовнішній європейський світ, зокрема соціалістичний, взагалі симпатизував большевикам, вбачаючи в них владу однієї фракції російської соціал-демократії, і всяку боротьбу проти большевизму вважав за контрреволюцію.

За таких умовин, під час розгорненої боротьби військ Директорії УНР проти большевицького агресора, на початку січня 1919 року скликається з'їзд УСДРП в Кисві. На чолі Катеринославської делегації на з'їзд прибув І. П. Мазепа. На цьому з'їзді відбулася боротьба між т. зв. «киянами», що були за «совєстську владу» (члени ЦК Пісоцький, Авдієнко та інші, до них присднувався Винниченко, що «вічно вагався» і спочатку Порш) і «катеринославцями», що були за демократію і проти «совєстів». На з'їзді перемогли «катеринославці», переміг І. Пр. Мазепа. Це велика історична заслуга Мазепи: тут вперше соціал-демократія займає позицію до большевизму й консеквентно його поборює. Західньо-європейська соціал-демократія стає (і то не завжди) на цей шлях щойно в серпні 1920 року, коли делегація незалежних німецьких соціал-демократів вернулася з 2-го з'їзду Комуністичного Інтернаціоналу, що відбувся саме тоді в Москві, на якому було оголошено 21 точку умов вступу до Комінтерну. Щойно тоді віденський соціал-демократичний часопис «Арбайтер Цайтунг» писав: «Досить залплювати очі на обман в Росії, що нічого спільного з соціалізмом не має».

Катеринославська група УСДРП після з'їзду перебирає керівництво партією до своїх рук і Ісаак Прохорович стає генеральним секретарем. Він лишається вже в центрі і дальший хід боротьби України за свою волю **виразно позначається печаттю його духа**.

Це він, І. П. Мазепа, що був вибраний від Катеринославщини до Трудового Конгресу, стає центральною постаттю його єдиної сесії, автором універсалу, закону про форму влади в Україні та інших законів і постанов Конгресу; це він лишається в Україні, йде з духом часу, крокує з революцією, намагаючись її вести й спрямовувати в береги українського національного відродження.

Симон Петлюра був прапором української революції, Ісаак Мазепа був її стратегом. Коли треба було орієнтуватись на переможну Антанту, українські соціалісти добровільно відходять від влади і передають керму в уряді слабеньким українським буржуазним партіям, але під час орієнтації на власні сили — українські соціалісти, що єдині з українських партій мали підтримку в масах, не бояться відповідальности, сміливо очолюють владу і скеровують українську революційну стихію в береги парламентарної демократії в самостійній українській республіці.

І. П. Мазепа, після недалого дебюту української «буржуазії» з кабінетом Остапенка, стає міністром внутрішніх справ в уряді Маргоса, щоб пізніше пере-

брати самому керму уряду УНР. Виявами революційної відваги прем'єра Мазепи ми всі не лише українські соціалісти, пишасмося до сьогодні, а знаменний Зимовий Похід армії УНР, що його ініціатором був прем'єр Мазепа, увійшов вже тривало в аналі слави української революції і збройної боротьби України за свою волю.

Як дійшло до Зимового Походу? Взимку 1919 року український регулярний фронт був перед ліквідацією. Реакційні російські сили генерала Денікіна, що вже були в агонії, але відчуваючи за плечима смерть від наступу большевицьких військ, відтиснули українську Армію до кордонів Польщі. Українська Галицька Армія переходить до Денікіна.

Кінець збройної боротьби? Напевно так, якби на чолі тодішнього українського уряду стояв котрийсь з наших «розважних» політиків. І. П. Мазепа пропонує тимчасовий перехід армії УНР на партизанські способи боротьби. Армія пробивається через ворожі лави на тили, починається славний, легендарний Зимовий Похід під командою генерала М. Омеляновича-Павленка і Ю. Тютюнника. Що спонукало прем'єра Мазепу до такого саме кроку? Безмежна віра в свій народ, орієнтація на його власні революційні сили.

І. П. Мазепа про 1919 рік пише: «При всіх несприятливих умовах ми не втратили віри в свою кінцеву перемогу й фанатично захоплювалися ідеєю боротьби за вільну Україну. Коли б не цей ентузіазм і не ця безмежна віра в українську справу, то хто знає, чи взагалі була б можлива українська боротьба 1919 року.»

Прем'єр не покидає свої стійки. Виконує свої обов'язки й тримає зв'язок з армією. Не лякається,

їхати з одного повіту України до другого, як нема іншого шляху, через Букарешт та в подарованій Симоном Петлюрою шинелі подорожує в Україні пішки, кіньми і нарешті купує собі сам пару коней і воза, переїжджає хрест-навхрест Правобережжя і знаходить армію в поході.

Тоді про Мазепу писав член Директорії УНР Макаренко, як про «хороброго голову уряду».

Зимовий Похід щасливо кінчається. Прем'єр вертається разом з армією до військ УНР, що регулярним фронтом просуваються з боями вглиб України. Довідується про Варшавський договір, подається до дімисії...

Далі відступ, перехід збройних сил і уряду УНР на чужину.

Починається плідна праця на еміграції, діяльність на форумі II-го Соціалістичного Інтернаціоналу, писання книги «Вольшевизм і окупація України» та інша публіцистична діяльність. Пізніше, коли Ісаак Прохорович написав свою 3-х томову книгу спогадів «Україна в вогні й бурі революції» і свою 2-х томову теоретичну працю «Підстави нашого відродження» і цим ніби зробив підсумки своїй діяльності, він вертається знов до практичної політики. За його ініціативою і під його безпосереднім керівництвом організується Українська Національна Рада, а Ісаак Прохорович стає головою Виконного Органу УНР-ади.

Цим Ісаак Прохорович Мазепа дав нам живий, конкретний приклад і заповіт, яким шляхом іти до остаточного визволення поневоленої Батьківщини. Цей шлях — єдність українського політично організованого світу під прапором Української Народньої Республіки.

В. Діберт

Національні ідеали І. Мазепи

Постать Ісаака Прохоровича Мазепи, що все своє життя присвятив служінню своєму народові і змер на стійці того служіння, — багатогранна в своїй монолітності. Природник, громадський діяч, історик, соціолог, публіцист, практичний політик і філософ, він ціле своє життя був стоїчно вірним ідеалам своєї молодости, ніколи не збочував з них, ніколи не йшов на компроміси «заради лакомства нещасного», або на служіння скороминучій моді. Людина гранітної волі, ясного та глибокого інтелекту й кришталевої етики, він увійшов в пантеон борців за всебічне визволення українського народу, як невтомний і незламний каменярь його свободи.

Національні ідеали І. Мазепи, що скристалізувалися й скріпилися «в огні й бурі революції» 1917 р. та наступних визвольних змагань, побудовано на історичній традиції відродження української нації. «Українська революція дала нам ясну національну ідею незалежної соборної української держави з демократичним ладом», — писав І. Мазепа в двотомовій праці «Підстави нашого відродження» (т. II, ст. 162).

Ми не можемо похвалитися багатством нашої історіографічної літератури, особливо за останні десятиріччя. Іще М. Драгоманів докоряв нашим історикам, що вони, як літописці, обмежуються відшукуванням та нагизуванням історичних фактів, уникаючи висновків з них, щонайбільше обмежуючись «плаксивим романтизмом», позбавленим будь-яких концепцій. Тимто згадана праця І. Мазепи набуває для нас особливої ваги й цінності.

Переконаний, що тільки власна національна держава може створити умови для всебічного розвитку й розквіту нації та піднести її до ролі співтворця вселюдського постуру, І. Мазепа шукає зародження нашої національної ідеї та національної традиції в початках національної державності.

Аналізуючи характер державних формацій серед-

ньовіччя, він не знаходить в них ґрунту для створення національних держав. Держави тих часів замкненого натурального господарства були не об'єднуючою організованою формою співжиття свідомої себе нації, а мастками князів та королів, з'єднаними лише їхньою династичною зверхністю. Як імперія Карла Великого, так і імперія Володимира Великого складалися з різних, мало між собою зв'язаних племен, що не почували потреби в спільному господарському та політичному житті. Внутрішні «усобиці» князів були поширені не тільки в Київській Русі, а с характеристичними для всіх молодих держав середньовіччя в цілій Європі й не вони були причиною гальмування нашого національно-державного усвідомлення й становлення. Головною причиною нашого упадку було безпосереднє сусідство з кочовим степом, що весь час виснажував і нищив наше господарське, культурне та державне життя.

«Вперше, — пише І. Мазепа, — в історії українського народу повстала ідея української держави й починається завзята боротьба за здійснення цієї ідеї в добу Богдана Хмельницького (т. II, ст. 21).

Реакційні публіцисти (Донцов, Сциборський, Липинський), в своїй зневазі й ненависті до демократичних традицій українського національного руху намагалися змалювати оперте на традиціях волелюбної козащини відродження національної ідеї в 19 ст., як процес занепаду української національно-державницької думки. Ми свідомо називасмо ці тенденції реакційними, а не консервативними, бо консерватизм полягає в запереченні дальшого поступу, в затриманні, консервуванні існуючого порядку речей в той час, як реакціонер, відкидаючи сучасне, прагне повернути історію на сотні літ назад, до її віджилих і невідповідних сучасності етапів. Не все те, чим жили й захоплювалися наші предки, мусить бути нашою традицією. Шанувати маємо тільки ті традиції, що допомагають нашому народові в його боротьбі за своє

вільне життя й розвиток» - пише І. Мазепа (т. II, ст. 27).

Тенденційно освітлюючи минуле українського народу, українські реакціонери ідеалізували відносини «темного середньовіччя» княжої доби (Донцов), або «конструктивність» феодальної земельної аристократії, сдино спроможної збудувати національну державу (Липинський).

Критикуючи ці погляди, І. Мазепа в I. томі згаданої вище праці подав короткий огляд історичного розвитку українського народу від княжої доби, через занепад і державне відродження в часи козаччини до становлення новітньої української нації в ХХ столітті. Бувши нагромадженням племен невідомих, разом із своєю аристократією й князями своєї національної єдності, етнічна маса об'єднувалася на певних територіях лише династичною зверхністю розсварених між собою князів. «Аджеж в Київській державі не було навіть самого поняття ні про націю, ні про державу, як про якусь суспільну єдність. Держава тоді була свосрідним мастком князівської родини, її власністю. В Київській державі існувало невольництво. Забирання людей в полон (фактично в неволю) з інших князівств і земель цієї самої держави було одним з найголовніших джерел зовнішньої торгівлі, з якої головним чином жили князі і їх дружини.

За таких умов, як могли наші «середньовічні» князі думати про якінебудь державні інтереси, коли вони були зацікавлені в зовсім протилежному, а саме: в неіснуванні взагалі такої центральної влади, що мала б змогу керувати всіма ними для добра всієї держави. Ніякої ідеї єдності держави тоді ще не було» (т. II, ст. 26).

Після того, як змагання князів із татарами привели в XIII віці до повного розгрому, князі та бояре шукають виходу з катастрофи не в консолідації всенародного спротиву, а «розсіявшись по північних і західних краях, забувають про свою колишню державу».

Відсутність ідеї національної єдності серед «недобитків княжо-боярської аристократії» мала наслідком ліквідацію прав української народності і в литовську добу нашої історії. Отже годі шукати в ті часи національно-державницького ідеалу, гідного наслідування.

Навіть козаччина першої доби свого історичного буття «не дає нам підстав для того, щоб уважати цю добу за вихідну точку для нашої історичної традиції». Козацтво довгий час у своїй боротьбі не ставило собі завдань ширших захисту власних інтересів і навіть гадки не мало про потребу й можливість створення власної держави. Лише революція 1648 року вперше поставила на порядок денний історії проблему визволення українського народу як проблему створення української держави. Сам будитель і вождь цієї революції, Богдан Хмельницький, почавши боротьбу в загалі помсти за порушення його власних прав, «через привату», піднісся до ідеї створення козацької держави в процесі боротьби, під впливом обставин та оточення. Побачивши підступність царської політики відносно України після Переяславського договору 1654 р., Хмельницький заходжується створити коаліцію проти Польщі й Москви й тільки смерть не дала йому довести своїх задумів до завершення. Після смерті Хмельницького в оборону державної незалежності України виступають інші гетьмани (Дорошенко, Мазепа).

Саме в цьому, в боротьбі за державну незалежність, за республіканські засади виборності урядових посад до голови держави-гетьмана включно, в конституційних тенденціях (просект «конституції» Орлика 1710 р.) повинні ми шанувати наші традиції.

Після втрати під тиском московського централістичного абсолютизму вольностей козацьких «козацька аристократія» досить швидко, дбаючи лише про власні інтереси, перетворюється в «малоросійське дворянство» і забуває волелюбні традиції своїх не-

давніх предків. Так, втрачаючи державність, аристократія заради клясових інтересів легко пориває зв'язки з етнічним плем своєї народності. Позбавлена ж інтелігентної верхівки народна маса ще якийсь час затримусь перекази та пісні про колишні змагання за волю, поки поволі й вона починає забувати їх.

Велика французька революція 1789 р. знесла панщину у Франції й посіяла зерна своєї визвольної ідеї по цілій Європі. Гасла «волі, рівності й братерства» длетіли й до України. Ше не цілком приспані спогади про минулу волю почали пробуджуватися серед кращих, культурніших нащадків колишньої волелюбивої козацької старшини. З'являється серед змосковщеної інтелігенції на Україні інтерес до побуту, мови, історії того народу, серед якого вона живе. Приходить початок відродження української нації, відродження, започаткованого демократичними ідеями заходу й направленою на зміцнення приспанних традицій боротьби за волю, на знесення тиранії царського абсолютизму і кріпацтва, на створення молодої модерної нації. З'являється Шевченко-пророк відродження нації, а за ним Михайло Драгоманів-одна з найвидатніших постатей українського відродження. «Шевченко, з його геніяльною інтуїцією, - пише І. Мазепа, — не тільки правильно зрозумів нашу історію, наші народоправні, демократичні традиції, але відчув ясно загальний характер нашого народу, його вдачу і ті завдання, що стоять перед нашим суспільством в сучасну добу.

Тому поруч із закликом до революційної боротьби за волю України («обух громадою сталити») і поруч із вірою в те, що Україна таки діждеться колись «свого Вашингтона», він рівночасно проповідус для нашого народу вищі моральні почуття, любов до правди, добра, освіти» (т. II, ст. 30).

Вказуючи на відмінність сприймання діячами нашого відродження ідеї, що приходили з європейського заходу, І. Мазепа підкреслює, що, напр., ідея єдності і братства народів, що мала в свій час великий вплив на уми цілої Європи, набрала на Україні глибоко демократичного «славянофільства» Кирило-Методієвських братчиків, що «рішуче відрізняється від польського аристократичного славянофільства Міцкевича або від православно-царського російського славянофільства Хомякова і ін.» (т. II, ст. 32).

Ми не поділяємо погляду І. Мазепа, що федералістичні ідеї Кирило-Методієвських братчиків виникли безпосередньо під впливом французької революції. Французька революція 1789 р., ґрунтуючись на ідеях її попередників енциклопедистів, підносила й поширювала ідею всесвітньої рівності-однаковости нащадків Адамових, ідею космополітичну, а не інтернаціоналістичну (остання базується на міжнародній солідарності, а не на запереченні нації).

І як антитеза до космополітичних концепцій французької революції повстає в Німеччині т. зв. «історична школа», що обстоює засади самобутності кожного народу, зумовленої відмінністю шляхів та умов його історичного розвитку, а значить непридатності французьких революційних гасел.)*

Але діалектичний процес розвитку життєвих явищ, виходячи з закону єдності протилежностей, викликає перетворення цих явищ у їх протилежність. Признати право самобутності якогось народу, це значить вивчати його, його побут, творчість, історію і, як синтез, визнати за ним, саме за народом, а не його феодальною аристократією, право на вільний всебічний розвиток.

*) Цеж Гегель, на філософії якого ґрунтується «історична школа», ставши знаним німецьким філософом, відповів одному французькому видавцеві на пропозицію видати його твір в перекладі на французьку мову в тому сенсі, що його думки такі глибокі, що не надаються бути висловленими французькою мовою. Не даремно Генрих Гейне таврував у своїх публіцистичних писаннях на еміґрації «історичну школу» як чорнореакційну.

Гегеліанські ідеї, що підносили виключний месіанізм німецького народу, як гегемона майбутньої європейської культури, викликали ідеологічний контр-наступ західних слов'ян, які терпіли від перемагаючого наступу німецької культури і молодого капіталу. Загрожени в своєму національному існуванні західні слов'яни, в першу чергу чехи, ґрунтуючись на гегеліанських і «історичної школи» абстрактних ідей права на самобутність, ставлять на порядок денний ідею слов'янського месіанізму й концепцію європейської федерації вільних слов'янських народів. Таким чином ідея слов'янської федерації росте не з французької революції 1789 р., а з заперечення її, але з нових позицій.*)

Щодо М. Драгоманова, цього найвидатнішого революціонера свого часу й найосвіченішого представника українського відродження XIX віку, — його федералізм далеко переріс слов'янофільську романтику попередників і являв собою синтез ідей найбільшої свободи і рівності людини й народів. І, хоч сам М. Драгоманів називав себе всесвітнянином — космополітом, то це було лише термінологічним непорозумінням. Його наука була проповіддю найбільшої свободи для кожного народу, громади й особи, свободи обмеженої лише свободою інших в **інтернаціонально солідарному людстві**. І пізніше весь рух нашого відродження, національного визволення і національного становлення, як і в інших європейських народів, що формували модерні нації, живився і зроставав ідеями демократії.

Отже, «не жалюгідні кличі різних гробокопателів поступових рухів, що завжди визначаються своєю обмеженістю і вузько-груповим характером, — пише І. Мазепа, — а великі ідеали добра і правди, що оспівані нашими великими поетами та письменниками і глибоко кориняться в традиціях нашого народу, повинні бути вищим змістом нашої української ідеї, ідеалом наших національних змагань» (т. II, ст. 158).

Національний ідеал І. Мазепа тісно пов'язаний з ідеями волі культурної, політичної та господарчої демократії. Виходячи з засади, що дотеперішня система ліберального, неконтрольованого капіталістичного господарства перестала бути рушієм прогресу й приводить людство до тяжких господарчих і соціальних криз, що підривають добробут кожної нації, він уважав, що в інтересах всього суспільства відмовитися від старого капіталістичного господарчого лібералізму та перейти до системи урегульованого, плянованого господарства. Але, коли плянування господарства переводиться тоталітарною державою, воно немилуче, як показав досвід Італії, Німеччини та СРСР, служить не інтересам суспільства, а перетворюється в засіб господарчого поневолення трудящих та зміцнення абсолютної влади держави в інтересах керуючої класи.

»Прихильники демократії (соціалісти і несоціалісти) виходять з тої засади, що плянове господарство повинно мати за ціль інтереси добробуту всього суспільства. На їх думку, організація плянового господарства може і повинна відбуватися в умовах демократичного ладу. В протилежність до московських большевиків, що, прикриваючись ідеєю соціалізму, в дійсності завели рабську систему примусової колективізації, яка не має нічого спільного з соціалізмом, соціалісти не

*) Оскільки слов'янські народи не всі однаково були упосліджені чужим пануванням були між ними недержавні народи, як чехи, українці, а були й імперіальні росіяни й овіяна туманом мрій про реставрацію недавно втраченої імперії польська шляхта, то й «слов'янофільство» цих народів носило відмінний характер, на що вказує І. Мазепа в наведеній вище цитаті. Ба, навіть в одному народі ідеї «самобутности» відбивалися в залежності від класової ідеології носіїв цих ідей: у росіян від коріння слов'янофільства вирос і чорний крук загибаючої реакції Пободоносцев і... «Народная Воля», в українців і Квітка, і Кирило-Методіївці з Т. Шевченком.

визнають ніякого примусу щодо форм організації господарства» (т. II, ст. 121).

Тільки в демократичних порядках вбачає І. Мазепа можливість вільного і всебічного розвитку всіх активних творчих сил нації.

Великого значення надавав І. Мазепа повноцінному національному відродженню народу. Він звертав увагу на те, що ще М. Драгоманів уважав денационалізацію міста головною причиною відсталості української нації. Рухливе місто, що стоїть ближче до джерел освіти й не прив'язане до землі в значно більшій мірі, ніж село постачає адміністративний і господарчий апарат нації керованими кадрами, воно є первісним джерелом громадської opinio, преси, господарем наукових і мистецьких закладів. Тому проблема міста відобрає надзвичайно велику роллю в процесі національного відродження кожного недержавного народу і наш український народ «не зможе стати на власні ноги, якщо міста України оставатимуться й надалі в чужих, неукраїнських руках».

Географічне положення України на межі дикого степу протягом цілої історії перешкоджало їй нормально розвиватися; безнастанні напади кочових орд знесилювали й нарешті спричинилися до цілковитої руйни її державности. В той час, як міста Західної Європи підсилювалися найжиттєздатнішими незадоволеними з феодальних порядків елементами, що зміцнювало «третій стан» — міщанство й сприяло розвитку мінового господарства, — на Україні таким збірником невдоволених був дикий степ, що давав їм волю, але в архаїчно-мислівських господарчих умовах. Це не тільки не підносило культурного й господарчого рівня народности, а гольмувало її розвиток. В наслідок цього підчас Хмельниччини наші міста не відіграли конструктивної ролі в революції 1648 р. А одною з найважливіших причин нашої поразки в боротьбі за українську державність під час визвольної боротьби 1917-21 рр. було те, що міста України були в чужих, далеких інтересах нашої визвольної боротьби в руках. І досі, не дивлячись на значний поступ в поширенні грамотности й загальної освіти серед українського народу, ми не спромоглися опанувати наші міста.

»Проблема визволення України — це насамперед проблема загального культурного, соціального і політичного піднесення нашого народу та створення української належно розвиненої провідної верстви» — пише І. Мазепа. Дивлячись на український визвольний рух як на ланку в загальному процесі людського поступу, І. Мазепа з юнацьким оптимізмом на схилі свого віку пише: «За сучасних відносин на Україні і в цілому світі, коли широкі народні маси прийшли до активного суспільного життя, коли великі ідеали перебудови суспільного ладу, подібно до того, як колись ідея християнства, починаючи опановувати світ, український ідеал свободи і людяности є разом з тим ідеалом соціальним і вселюдським. Тільки ця ідея, що зв'язує нас з кращими традиціями цілого людства, може запалити українські маси і повести їх на боротьбу за кращу свою долю, за свою національну і людську свободу» (т. II., ст. 158).

ПОДЯКА ЦК УСП

Центральний Комітет Української Соціалістичної Партії висловлює щиро подяку церквам усіх обрядів і культів, усім політичним, громадським, культурно-науковим, військовим, професійним, жіночим та іншим організаціям, видавництвам часописів і поодиноким громадянам української та інших національностей, які спільно з членами й прихильниками УСП виявили або внутрішньо пережили почуття жалю і смутку з приводу несподіваної смерті Дорогого й Незабутнього

Ісаака Прохоровича Мазепа.

Зокрема щиро дякуємо за сердечне ставлення і вияви співчуття п. Президентові, Президії Української Національної Ради та її Виконномій Органові.

Центральний Комітет УСП.

Методи політичної і громадської праці І. Мазепи

Соціально-політичний світогляд і методи праці І. П. Мазепи яскраво віддзеркалені в друкованих його працях, як напр., в тритомовій книжці «Україна в вогні і бурі революції», «Підстави нашого відродження», в статтях в українській пресі та у виданнях чужими мовами.

В цій статті хочу обмежитися спробою характеристики духової постаті та метод громадсько-політичної праці І. П. Мазепи за останній період його діяльності на еміграції.

СТВОРЕННЯ ІДЕЙНИХ ПІДСТАВ УСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ

В роках 1946—47, коли розсварення української еміграції являло собою жахливу картину анархії, терору вождівських груп і середовищ, в яких важко було відрізнити, де діє замаскована ворожа агентура, а де просто наївність і короткозорість, мало хто вірив в успіх консолідаційних змагань Ісаака Прохоровича. На сумніви його ближчих співробітників він відповідав:

— Ми, політично думаючі люди, не можемо відступити від боротьби за визволення українського народу. Наш святій обов'язок продовжувати боротьбу. Я вірю в сили й розум нашого народу. — Сучасна наша еміграція, що опинилася закордоном з різних мотивів та обставин воєнного часу, у своїй масі не вся віддзеркалює найкращі прикмети нашого народу. Але політика — це мистецтво боротьби за приборкання анархії і за організаційне опанування маси та постійне селекціонування з неї одиниць доброї волі у праці для визвольної ідеї українського народу. Зрештою, політика — це не тільки сальонова дискусія, це безнастанна боротьба, тяжка жертвенна праця серед тої народньої маси. — Я не хочу тим сказати, що яка маса, така й політика. Ні, політика має свої цілі й ідеали, завдання політиків-підтягати невироблену масу до розуміння й віри в ці ідеали...

Учасники нарад і дискусій Підготовчої Комісії для створення Української Національної Ради (під постійним головуванням І. Мазепи) безконечних засідань, що велися більше ніж півтора року, дивувалися з надлюдської терпеливості, організаційного хисту, такту й разуму Ісаака Прохоровича. І нині, вже з перспективи літ, можемо сміливо сказати, що створення УНРади з Виконним Органом — треба завдячувати в головній мірі І. П. Мазепі.

Завдяки його величезному знанню і державно-політичному досвідові він став одним з головних творців цілої організаційно-політичної системи УНРади, її статуту — конституції. Він пов'язав її з історичною традицією боротьби за українську державність, з тяглістю уряду Української Народньої Республіки.

Як щирий демократ і державник, він обстоював засадничо думку, що для боротьби і праці для будови української держави мусять бути притягнені всі українські політичні організації, що в своїх програмах висувають право українського народу на самостійну державу. Він усюди заявляв, що справа визволення українського народу не може бути монополюм одної партії, а справою всіх організованих політичних сил українського народу.

Як реальний політик і державник, він постійно звертав увагу на брак вишкolenих українських кадрів для державного будівництва, яких, силою несприятливих історичних обставин, не можуть дати всі українські партії разом взяті. — Проблема українських кадрів була завжди предметом найбільшої журби Ісаака Прохоровича.

В організаційній системі Української Національної Ради І. Мазепа обстоював два основні принципи: 1. паритетне заступництво політичних організацій в УНРаді і 2. залишення вирішити питання форми української самостійної держави-майбутнім Устано-

вчим Зборам, обраним вільним загальним голосуванням українського народу на рідних землях.

Чому? В умовах еміграції практично неможливо перевести загальні вибори серед усієї української еміграції, розкиданої по різних державах цілого світу. Зрештою, колиб теоретично такі вибори й могли відбуватися, то однаково вони не були б повним виявом волі цілого українського народу на рідних землях. Тому практично обов'язок єдиного речника державницької волі українського народу мусили перебрати на себе українські політичні партії. — Це могло статися тим більше, що створений єдиний державно-політичний центр на еміграції має обмежене коло діяння — головню працю і боротьбу за звільнення від чужої окупації та створення самостійної української держави, якої зміст і форму має вирішити сам народ на рідних землях.

По довгих важких дискусіях всі українські партії (за виїмком гетьманців, що взагалі відмовилися від участі в УНРаді) погодилися на паритетне заступство в УНРаді.

Для приборкання різних нездорових амбіцій і пристрастей, зокрема в умовах еміграційного життя, — це було найрозумнішою і найтактовнішою розв'язкою кардинальних розходжень політичної еміграції.

Таким чином, ніяка політична організація не одержала домінуючого становища в УНРаді. Хоч відновлення українського державного центру зв'язане з продовженням історичної традиції Української Народньої Республіки, уряд якої не скапітулював перед ворогом, це не замикало і не замикає дверей до безпосередньої участі в праці УНРади навіть і тим політичним групам, що не погоджуються з республіканською формою української державности, бо остаточно таку чи іншу форму державного устрою повинен встановити майбутній законодавчий орган, обраний вільним загальним виявом волі українського народу. І. Мазепа нераз заявляв: я з переконання республіканець, але, коли український народ у вільних виборах у своїй більшості заявиться, напр., за монархічну форму української державности, то я, як демократ, лояльно скорюся перед волею українського народу.

Українська Національна Рада стала прикладом консолідаційної політики, що його бере за взір політична еміграція інших поневоленних народів!

Але знайшлися політичні середовища, що відразу, чи пізніше відмежували себе від консолідаційного центру — УНРади.

І. Мазепа тверезо оцінював цей стан словами: — ступінь активності політичної еміграції, об'єднаної в УНРаді, з одного боку, і поборювання Державного Центру частиною політичних організацій — з другого, є показником сучасного дійсного стану української політичної зрілості і мірилом патріотизму та національно-культурного рівня цілої нашої еміграції.

ЧОМУ ОДИН КЕРІВНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР?

І. Мазепа завжди і всюди обстоював конечну потребу змагання всієї української політичної еміграції до створення єдиного керівного політичного центру. Він підкреслював: — українська нація, яка силою несприятливих історичних умовин, мусить щойно змагатися за призначення рішальними чинниками вільного світу самого права на самостійне державне життя України, не сміє дозволити собі на розбиття своїх політичних сил і на нескоординовані групові виступи, це був би доказ нашої державницької незрілості. Розбиття на різні табори можуть дозволити собі інші тепер поневолені народи, як напр., поляки, румуни, уторці чи й балтійці, право на суверенну державність яких ніхто в світі не ставить під запитання, але українці — ніколи!

СТАВЛЕННЯ І. МАЗЕПИ ДО ПРОБЛЕМИ ПАРТІЙ

Як відомо, І. Мазепа від своїх молодих літ аж до смерті був «партійним». Був він дисциплінованим членом української соціалістичної партії.

В основі його соціалістичного світогляду домінувала глибока віра в людину, любов до людини і пошана до людської індивідуальності з її вічним прагненнями свободи, змаганням за збереження людської гідності і справедливості. Широкий, глибоко християнський гуманізм спонукував його боротися впродовж усього свого життя за повне визволення української людини від поневолення і визиску не тільки чужих гнобителів, але від соціального визиску всередині нації.

Він був з крові й кости послідовним демократом і рішучим противником усяких монопартійних диктаторських тенденцій, він був соціалістом і не зносив сліпого доктринерства. Глибоко вірив у життєву силу демократичного соціалізму, в його велику моральну вартість, але ніколи не припускав навіть у думці силою накідати соціалістичну систему народів. Про життєвість тої чи іншої світоглядної концепції, тої чи іншої соціально-політичної програми рішатиме завжди тільки сам народ своїм вільним загальним виявом волі. Він завжди підкреслював: тільки народ є найвищим суддею придатності політичних концепцій. Тай самі політичні програми мусять мінятися з розвитком життя й культурного поступу народу.

І. Мазепа визнавав потребу існування різних партій, що відзеркалювали б інтереси і прагнення усіх соціальних верств українського народу та їх соціально-політичні світогляди. Очевидно, він був за зредуквання числа партій до дійсних потреб народу (а не так — що мождь — то партія), йдучи за прикладом життєвої практики, напр. англо-саських народів.

У великій мірі під його впливом українські соціалістичні партії злилися в одну Українську Соціалістичну Партію.

І. Мазепа завжди обстоював потребу контакту і співпраці всіх українських партій, без огляду на їх програмові різниці. Він був рішучим противником партійних гет, що відгороджуються кільчастим дротом від своїх політичних противників, або ще й ховаються перед українською громадською контролею в підпілля. На його думку такі «партії», в умовах політичної свободи, перестають бути громадсько-політичними організаціями, вони стають гуртковим підприємством анти-соціальних змовників-руїників.

І. Мазепа дивився на партії, як на організацію громадсько-політичних кадрів, як на політичну школу кадрів, яких завдання чесно служити громаді.

І. Мазепа оцінював не тільки всі партії, як організаційно-технічні помічні засоби для ведення громадсько-політичної праці, але й саму ідею державності не трактував як самоціль. В його глибокому переконанні — самоціллю державницьких змагань України є українська людина, в сумі український народ, всі громадяни України. Українська самостійна держава — це практичний засіб для забезпечення життя народу, для виявлення його творчих сил, для забезпечення його вільного, політичного, культурного, соціального і господарського розвитку. Не народ для держави, як це діється у царстві комуністичної диктатури, а держава для народу!

І. Мазепа категорично відкидав шахрайство в політиці, а обстоював чесну одверту боротьбу за правду, що випливає з моральних засад людськості, з християнської моралі, за принципи, що чиста справа вичагає чистих рук! І тій засаді він був вірний до кінця свого життя — так у зовнішній, як у внутрішній українській політиці. Він був найрішучішим ворогом аморальних методів політичної боротьби з застосуванням брехні, очорнювання, підступу чи провокації. Нераз він казав: — людина без моралі — гірше скотини! Вона тим більше небезпечна і шкідлива для суспільства, чим більше інтелігентна!

ПРИ КЕРІВНІЙ РОБОТІ ВИКОННОГО ОРГАНУ УНРАДИ

Ставши Головою ВО УНРади, І. Мазепа вклав у працю цієї політичної установи всю свою душу, все

знання і всю свою енергію. В умовах, коли справа визнання української державності ще не стала аксіомою вирішальних чинників демократичного світу, чинників, які ще формально коляборують з головним поневолювачем українського народу і які ще далеко не позбавлені старих імперіальних російських впливів, програма праці та методи її вияву на зовні, вироблені Ісааком Прохоровичом, були глибоко розважені й обдумані, щоб не зривати української політичної акції в самих її початках і довести, що керівники української визвольної акції відповідальні люди. І. Мазепа, володіючи глибоким знанням державної політики і міжнародних відносин, змагав до того, щоб найперше поінформувати світ про існування одного центрального політичного представництва української еміграції, як речника визвольних державницьких змагань цілого українського народу, і цим консолідаційним фактом засвідчити державно-політичну зрілість української нації, та послідовно посилювати українську політичну акцію в залежності від розвитку світових подій, щоб в рішальний момент об'єднаним фронтом стати до боротьби за здійснення української визвольної ідеї.

Як політик з глибоким почуттям відповідальності, він завжди додержувався засади, що в пропаганді української справи треба послуговуватися тільки вірними історичними фактами, а не сенсаціями, які можуть підірвати довір'я світу до українського політичного проводу. Він завжди казав: ми масмо стільки незаперечних фактів, що засвідчують волю українського народу до вільного державного життя, що нам вистачить бодай їх частину використати, щоб переконали світ у слушності наших змагань.

Не легко було працювати І. Мазепі у Виконному Органові, складеному з представників усіх партій, об'єднаних в УНРаді. Кожну постанову ВО ухвалював одногослосно, а у виїмкових випадках — більшістю голосів. У випадках різниць поглядів І. Мазепа завжди вмів знайти форму компромісу. В практичних громадсько-політичних справах він був компромісовою людиною, оскільки сам компроміс не порушував основних засад демократії, моралі і справедливості.

Виконування праці ВО натрапляло на великі труднощі й виснажувало Ісаака Прохоровича! Недостаток фінансових засобів, особливо в перший період існування УНРади, не давав можливості в достатній мірі навіть покривати технічні видатки, а не те, щоб забезпечити хоч прожитковий мінімум постійних працівників. Чимало працездатних діячів, що могли б узяти безпосередню участь у праці Державного Центру, виїхало за океани. Більшість залишених працівників ВО могли працювати тільки частинно. Зчасом фінансовий стан дещо покращав.

І. Мазепа був строгий до себе і вимагав праці від других, але не завжди з успіхом. Він дуже боліуче переживав моменти, коли деякі його співробітники занедбували свої обов'язки. З другого боку, радів, коли бачив ініціативу та сумлінну працю своїх співробітників.

Він любив колегіальність у праці. Хоч сам мав великий досвід і знання, він завжди радився з другими, переводив дискусії для всебічної перевірки думок і плянів.

Працював він не тільки за себе, але здебільшого за всіх тих, що занедбували свої обов'язки. Всі прогалини в роботі він надолужував своєю безстанною працею. Треба було дивуватися його просто надлюдській терпеливості, надзвичайній працьовитості і працездатності! Він працював з ранку до пізньої ночі в бюрі, в себе дома, допильнував виконання кожної справи.

Були часто випадки, коли він цілими ночами не міг спати. Глибоке почуття відповідальності за справу, що її взяв на себе, відбирало йому сон і казало йому забути за себе, за своє особисте життя і здоров'я.

Він захворів. Перетерпів три тяжкі операції. В моменти, коли гарячка спадала, він снував нові пляни політичної роботи. Чудом видужав. Без відпустки,

без найменшого відпочинку знову поринув цілим своїм сством у працю. Коли йому найближчі співробітники звертали увагу на тяжкі, здавалося не раз непоборні труднощі, то він з усмішкою відповідав: «На те й труднощі, щоб їх перемагати! Труднощі бояться слабодухи. Люди без ідеалу, темпераменту і глибокої віри в слушність справи, не можуть бути політичними діячами.» І саме ця глибина віри в перемогу правди наснажувала силою його виснажене недугами тіло.

На різні негідні зиступи проти його особи він з засади не реагував. — «Людам злої волі нема потреби відповідати» — казав він у таких випадках. Коли була мова про невдячність наших людей відносно заслужених діячів, то він спокійно казав:

— Не видержить тягару праці громадсько-політичний діяч, який сподівається вдячності свого суспільства!

Коли після перших успіхів Позички Визволення України фінансовий стан ВО покращав, Ісаак Прохорович запропонував реорганізувати працю ВО з метою її значнішої активізації, мовляв, перший консолідаційний період ми вже пройшли, тепер мусимо змагати до поглиблення і посилення нашої діяльності. Він казав: «Кожний сотик, що впливає до каси ВО — це тяжка кривавиця нашого патріотичного громадянства, і ми мусимо доцільно використати ці фонди збільшеною працею, і таким чином виправдати довір'я нашого суспільства».

Знайшлися деякі фракції, що почали помалу відтягтися від активної праці у фінансовій акції.

Одна фракція пішла на підмінування акції Позички Визволення України, розвинувши по всіх країнах нашої еміграції масову акцію своєї партійної збірки під невиразною назвою «визвольний фонд», без зазначення фірми, що той фонд збирає. Цю збірку переводилося серед скитальської маси (здебільшого не членів тої партії) в той спосіб, що промовці говорять дуже прихильно про УНР-аду, але її репрезентанти, в непоінформованих людей складається враження, що йде мова про збірку для УНР-ади.

Ця справа була предметом дискусії, але та фракція й далі продовжує цю свою акцію.

З причин, про які тепер не хочеться говорити, ще 7 червня 1951 р. Ісаак Прохорович склав мотивовану заяву про димісію. На прохання всіх фракцій УНР-ади свою заяву він взяв назад, працю продовжував, але не всі розуміли та належно цінили його самовідречення. Стан здоров'я його безнастанно підупав, лікарі радили припинити працю, але почуття відповідальності в І. П. Мазепи було настільки розвинене, що він щодня невпинно провадив роботу. Нарешті фракції УНР-ади визначили кандидатуру д-ра Ст. Барана на Голову ВО. На прохання всіх фракцій тяжко хворий І. П. Мазепа входить до нового ВО без ресорту, щоб засвідчити єдність коаліції в УНР-аді.

Ісаак Прохорович залишився вірний своїй засаді, що її іноді висловлював:

«Коли ми вимагаємо від нашого народу жертв для визвольної справи, то ми перші мусимо бути прикладом жертвенности — аж до жертви нашого життя.»

Т. Кобзей, Вінніпег

Політик і великий гуманіст

Дня 18-го березня ц. р. упокоївся на чужій землі великий український державний діяч і гуманіст І. П. Мазепа. Ця сумна вістка облетіла цілий світ, де тільки живуть українці, і кожний щирий український патріот заплакав, бо знав, що в особі І. П. Мазепи він втратив здібну і віддану українській справі людину.

І. П. Мазепа ціле своє життя віддав Україні, де він ще за молодих років боровся проти московської царської деспотії, а потім і проти большевицької московської тиранії. В 1919 р. Він був міністром внутрішніх справ вільної тоді України, а потім прем'єром. Під натиском червоних орд у 1920 р. Україна потрапила під терор московських комуністів і І. П. Мазепа мусів покинути Україну та перенестись до Чехословащини, де перебував аж до кінця другої світової війни, а опісля перенісся до Німеччини. По розгромі гітлерівської кліки І. П. Мазепа організував з поступових демократичних організацій УНР-аду. Він був її творцем і душею. Цей великан вмів об'єднати навіть і ворожі між собою групи на основах демократизму, бо він був сам великий демократ. Навіть найбільші вороги соціалістичних ідей по його смерті визнали І. П. Мазепу одним з найбільших борців за визволення України.

Як Т. Шевченко залишив нам свій безсмертний Кобзар, а в ньому свій заповіт, так і І. П. Мазепа залишив нам чимало своїх історичних, соціологічних творів, які є найкращим йому пам'ятником, що лишається для сучасних і наступних поколінь. Масмо на увазі його книги: «Україна в вогні і бурі революції» та «Підстави нашого відродження».

Хоч назви цих творів різні, але це є один 5-томовий комплект, де знайдемо поучення, як треба боротися за визволення України. Він в цих творах всебічно пояснює причини нашого упадку, аналізує помилки та дає нам дороговказ, як треба вести боротьбу з ворогами українського народу.

В 2-ім томі «Підстави нашого відродження» (стор. 161) Він пише: «Проблема визволення України — це насамперед проблема загально культурного, соціального і політичного піднесення нашого народу та створення української незалежно розвиненої провід-

ної верстви. Єдиний шлях для такого розвитку нашого суспільства — це шлях демократії».

«Тому в теперішньому змаганні між московським большевизмом і західньо-європейською демократією наше місце по стороні тих, що боронять найкращі традиції європейської цивілізації — свободу особи і вільність націй проти деспотизму — якого б то не було походження».

А далі: «В цей критичний момент, коли наш народ стоїть перед страшною загрозою свого повного національного, а навіть фізичного знищення, завдання усіх українців, де б вони не жили, повинно бути: стати однодушно до праці для визволення нашого народу. А коли визволимося, то знайдемо шляхи для впорядкування нашого внутрішнього життя на рідній землі так, щоб це відповідало нашим народоправним традиціям, які ніколи не вмирили в Україні».

І. П. Мазепа закликає до об'єднання, до боротьби і до встановлення традиційної демократичної влади в нашій Україні.

Цим Він залишив для нас свій заповіт, який покладає на нас обов'язок провадити боротьбу з відвічними ворогами за вільну, соборну, незалежну, демократичну Україну на основі вказівок, які нам залишив. Його творами — найкращий монумент для його світлої постаті тепер і на майбутнє.

Як його учитель М. Драгоманов помер на чужині, так і І. П. Мазепа не дівдався побачити свою улюблену Україну, ту Україну, яку він сходяв під час «вогню і бурі революції». Але він помер із повною вірою, що прийде час, що з того вогню і тої бурі таки встане вільна Україна. А тоді грядуче покоління перевезе його тлінні останки з далекої чужини на рідну землю — на Україну, яку він так любив і працював для неї ціле своє життя.

Так, помер, відійшов від нас великий державний муж, але його дух. Його поучення осталися між нами назавжди і недалекий той час, коли Україна скине тиранів і славний Київ привітас тлінні останки цього великого сина України.

Заграють сурми, залунають дзвони, здійсняться мрії І. П. Мазепи, коли вільний український народ буде господарем у своїй власній хаті.

»ДЛЯ ОДНОЇ ІДЕЇ«

Відходять від нас останні з великих діячів визвольної революції, які підготували її, які на своїх плечах винесли весь тягар героїчного періоду нерівної боротьби українського народу за своє визволення.

Покійний Ісаак Мазепа був одним з найвидатніших революціонерів духа й дії. Його невтомна праця й боротьба за національне й соціальне визволення нашого народу є зразком самопожертви, ідеалізму й сильної волі. Кажучи словами Франка, «Все життя Він віддав для одної ідеї»...

На становищі міністра Уряду Української Народної Республіки Він пережив світлі моменти перемог і сумні поразки, коли Україна, будучи оточена ворогами й не маючи нізвідки підтримки, знову підпадала під вороже ярмо.

Керму уряду Він перейняв у найкритичніший мент, коли безмежне героїство й посвята армії Української Народної Республіки показували світові незломну волю українського народу жити вільно на своїй землі.

Послідовність і незмінність Його змагань і тактики гідні подиву. Будучи активним борцем за волю нашого народу, І. Мазепа й після нашої програної, не спочив після тяжких переживань. Він взяв участь в поході армії Української Народної Республіки на Рідні Землі, де, не дивлячись на всі небезпеки, ділив долю й недолю з героями, які волю України цінити вище власного життя.

Його діяльність на еміграції проходила на наших очах. Він активно працює на різних ділянках, віддаючи свої сили й знання Рідному Красві та його поневоленому народові. Науковець, історик, ідеолог, журналіст, організатор і вкінці прем'єр-міністр екзильного Уряду УНРеспубліки. Всюди він активний, всюди послідовний, всюди вкладає частину свого «я», лишаючи глибокий слід в нашій боротьбі та надійних помічників і послідовників.

І тому тут, в далекій Бразилії, Його несподіваний відхід нас викликав щирий жаль в людей, не зіпсованих реакційною пропагандою. Жаль, що вільна Україна не привітас одного з найбільших провідників, того, хто все своє свідоме життя віддав цьому ідеалу і хто згорів на жертвеннику служіння Батьківщині.

Відійшов один з найбільших, залишаючи нам приклад Людини-Громадянина й борця за волю українського трудового народу.

ПІСЛЯМОВА

Це число «Вільного Слова» всім своїм змістом присвячене пам'яті Незабутнього Товариша І. П. Мазепа.

Редакція журналу ще в квітні ц. р. звернулася окремим листом до літераторів, членів УСР і прихильників, щоб виготовили статті, спогади та інші матеріали з характеристикою особи І. П. Мазепа та його невтомної, майже 50-літньої політичної, наукової, журналістичної, педагогічної та іншої праці.

Досі редакція одержала тільки частину тих матеріалів від осіб, які встигли їх виготовити і вчасно надіслати. Містимо їх у цій числі, щоб принаймні в такій скромній формі висловити нашу глибоку пошану і подяку перед пам'яттю Небіжчика та задовольнити зацікавлення громадянства до Його Особи.

Всі інші матеріали, що поступають до редакції, будуть використані в наступних числах. Тому просимо їх виготовляти й надіслати.

Ми свідомі того, що в поданих тут матеріалах далеко неповно перевели огляд і характеристику діяльності І. П. Мазепа. Відсутність історичної та мемуарної літератури, розкиданість наших письменників по світі і переобтяженість їх щоденною працею, — все це становить перепони, які можна буде подолати тільки згодом.

Редакція «Вільного Слова».

БРАЗИЛІЙСЬКА СОЦІЯЛІСТИЧНА ПАРТІЯ

Соціалістичний рух в Бразилії ще дуже молодий. Початки його сягають приблизно часів першої світової війни, але тодішній політичний режим аж до 1930 року, не давав йому оформитися й розвинутися. Існували окремі соціалістичні групи з різними ідеологічними, часто дивовижними, напрямками, без усякого зв'язку між собою та зовнішнім світом. За часів диктатури з 1937 по 1945 рік, всі партії були розв'язані й тільки після упадку диктатури Жетулія Варгаса і з відновленням політичних партій почали шукати контакту між собою соціалістичні групи. В наслідок порозуміння й злиття головних груп, Бразилійська Соціалістична Партія остаточно сформувалася на Конгресі в квітні 1946 р.

Як видно з ідеологічних засад і з програми, партія, має гасла: «Соціалізм і Воля» й репрезентує не якусь одну суспільну класу, а сукупність всіх працюючих, себто селянство, робітництво й трудову інтелігенцію.

Сучасний ліберально-демократичний устрій партія вважає цінним здобутком, але, як політичну форму, недостатнім, бо лишається економічний устрій, оснований на визиску людини людиною. Тому на економічному ґрунті партія має завдання-зміну суспільного ладу в напрямку поступової соціалізації засобів виробництва.

Соціалізацію партія розуміє не як звичайну інтервенцію держави, або націоналізацію. Керувати соціалізованим підприємством має адміністративний орган, вибраний працюючими даного підприємства з участю представника уряду, призначеного парламентом. Партія теж домагається соціалізації землі, залишаючи в приватному володінні землю для індивідуальної праці.

Партія вважає, що деякі постулати своєї програми вона може перевести при капіталістичному ладі (програма мінімум), але остаточно розв'язка головних соціальних і економічних проблем, як аграрна реформа, індустріалізація, демократизація культури й суспільної опіки, може бути переведена тільки при цілковитому здійсненні програми партії.

В попередньому федеральному парламенті соціалістична партія мала трьох депутатів, але на виборах з жовтня минулого року всі демократичні партії багато втратили на користь «народників» (дві напівтоталітарні демагогічні «робітничі» партії). Соціалістична партія має в федеральному парламенті одного депутата, одного сенатора та кількох депутатів у місцевих парламентах.

Причиною поразки демократичних партій на останніх виборах було те, що попередній парламент на протязі чотирьох років не завів ніяких реформ, передбачених конституцією, як наприклад, вільна, без опіки уряду, організація професійних союзів, право страйку, участь робітників у прибутках підприємств, лікарська допомога і т. д. До того ж, при цілковитій байдужості уряду й парламенту, спекуляція так підняла ціни, що народ дуже збіднів. Цю обставину використали «народники», які в передвиборчій пропаганді не завталися давати навіть соціалістичні гасла.

Наслідком цього народня маса, до речі політично цілком несвідомо, голосувала за новими «спасителями». Очевидно, це крок назад, аде до цього довела бездіяльна влада. Байдужістю до долі народу вона сама підписала собі присуд. Демократія міцно тримається там, де вона виконує соціальні завдання в інтересі трудящих мас. Коли цього нема, то виступають на сцену диктатори з своєю «соціалістичною» демоґогією. Останні події в Бразилії є для нас того прикладом.

**ВПИСУЙТЕ ПОЗИЧКУ
ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ!**

Похорон Професора Ісаака Мазепи

Несподівана смерть великого українського патріота й одного з найчільніших діячів Державного Центру Української Народної Республіки глибоко вразила все українське громадянство. Вже на другий день до місця осідку Виконного Органу в Авгсбурзі почали надходити телефонічні, листовні й телеграфічні вислови співчуття. Чимало висловів співчуття від різних організацій і поодиноких осіб одержав Центральний Комітет Української Соціалістичної Партії.

Похорон відбувся для 21 березня ц. р. на кладовищі «Нордфрідгоф» в Авгсбурзі при участі представників різних українських і чужинецьких організацій та окремих українців, що прибули до Авгсбургу з Мюнхену, Ульму, Карльсруге й інших осередків, української еміграції в Німеччині. Жалібну Службу Богу відправили три православні священники, о. о. Дубицький, Заяць і Кульчицький. Гарно співав спеціально для цієї нагоди зорганізований хор під орудою сотн. Зіневича. Вінки або квіти на труну були зложені від: Президента УНР, Президії УНРади, Виконного Органу, Центральних Комітетів УСП, УНДС і УРДП, Союзу Українських Ветеранів, Союзу Українських Восних Інвалідів. Представництва Виконного Органу у В. Британії, Станиці УСХС в Авгсбурзі, родини Льюбмаєрів, інж. І. Поповича.

За труною в першому ряді йшли Президент УНР Лівичський, в. о. Голови УНРади Іван Багряний, Голова Виконного Органу др. Степан Баран та Голова УСП Спиридон Довгаль. Над свіжою могилою священик о. Дубицький коротким зворушливим словом попрощався з Небіжчиком. Згідно з останньою волею Покійного, ніяких інших промов над могилою не було.

Безпосередньо після похорону, в недалеку від цвинтаря положеному приміщенні, відбулися жалібні збори для вшанування пам'яті Небіжчика, в яких взяли участь присутні на похороні. В Президії, під портретом Покійного на тлі національного прапора, зайняли місце Президент А. Лівичський, в. о. Голови УНРади І. Багряний та Голова Виконного Органу д-р Ст. Баран. Збори відкрив коротким словом Президент А. Лівичський, після якого говорили пп. І. Багряний та д-р С. Баран, висловлюючи свій глибокий жаль з приводу великої втрати, що її поніс весь український народ з смертю проф. І. Мазепи. Д-р Ст. Баран говорив по-українськи і по-німецьки. З довшою промовою від Виконного Органу виступив інж. С. Довгаль, подаючи характеристику Покійного, як державного мужа, великого борця за волю й державну незалежність України, неуковця, публіциста, письменника і політичного діяча. Инж. Лиховий висловив співчуття від імені Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині.

В жалібних урочистостях, крім членів Президії УНРади та її Виконного Органу в повному складі і представників усіх фракцій УНРади, взяли між іншими участь: полк. В. Татарський, від Союзу Українських Ветеранів, полк. І. Коваль від Української Національної Гвардії, З. Мацак від УОК, д-р Я. Маковецький від ЗУАДК-у, проректор УТПІ доц. Д. Пеленський, члени ЗП УГВР о. В. Гриньох і ред. В. Стахів, д-р Т. Леонть і ред. Прокопчук з Союзу Українських Конструктивних Сил, полк. А. Кмета, ред. Р. Ляницький, представники видавництва «Українські Вісті» та «Неділя» й багато інших. Від чужинців були присутні голова Центрального Союзу бездержавних чужинців у Німеччині п. Сухенек-Сухецький, представник грузинського національного Центру п. А. Кордзая, американський журналіст І. Дон Левін й інші.

Увечері того самого дня відбулося спільне Жалібне Засідання Президії та Виконного Органу УНРади в присутності Президента А. Лівичського. Урадуючий Голова УНРади І. Багряний підніс заслути Покійного

й підкреслив, що його смерть спричиниться до ще більшого спаяння українських політичних сил і до збільшення зусиль для досягнення нашої мети — визволення Українського Народу й відновлення його Державної Незалежності. Далі було прочитано листовні й телеграфічні вислови співчуття, на чому Жалібне Засідання закрито.

ПОДЯКА

Українське громадянство з жалем зустріло вістку про несподівану смерть мого батька, І. П. Мазепи й спільно з нами, його дітьми та близькими, пережили почуття смутку.

За всі прояви співчуття, що особливо дорогі для нас, коли ми боліємо по втраті, від імені всіх членів родини Мазепи висловлюю свою щирю подяку.

Галина Мазепа-Коваль, Венесуеля.

3 НОВИХ КНИЖОК

1. Benedikt KAUTSKY: Amerikas Arbeiter im Vormarsch, vom Wesen und Werden der amerikanischen Gewerkschaftsbewegung, Leykam - Verlag, Graz - Wien 1951.
2. Otto LEICHTER: Amerika in der Weltpolitik. Danubia-Verlag, Wien 1947.
3. Jack BARBASH: Strategie und Taktik der amerikanischen Gewerkschaften, Bund-Verlag, Köln 1951.
4. Eli GINZBERG: Der Arbeiterführer, Bund-Verlag, Köln 1951.

Ці книги написали активні діячі робітничого руху, причому Барбаш і Гінцберг-американці. Барбаш викладає у робітничій школі університету Wisconsin, де зустрічаються студенти із профспілковими робітничими діячами та спільно обговорюють і студіюють робітничі справи, його книжка написана саме на тому семінарі, а Гінцберг написав свою працю теж за спонукую колумбійського університету, — доказ, як уважно ставляться американські університети і науковці до робітничої справи та робітничих професійних спілок. Автори заторкують найважливіші проблеми американської політики і робітничого життя. Барбаш і Гінцберг детально інформують про техніку американських профспілок і їх книги є немов провідники для профспілкових діячів.

Каутський, а головню Ляйхтер, які в Америку приїхали втікаючи від гітлерівського нацизму, потрактували свої теми ширше і дали більш основну, ідейну картину американського робітничого руху та американської політики спеціально. Очевидно, що до деяких тверджень Ляйхтера про ролю советів в ОН — треба ставитись із застереженням. Автор писав її в часи медових місяців американсько-советської дружби, під впливом ще свіжих страхіть гітлеризму і тому так, як Л. Блюм та Ласкі занадто повірив у деклямації советів. Але американську політику до другої війни представив назатал вірно, без рожевого прикрашування. Ляйхтер збив тезу немов би проросійську політику почала Америка вести від часів Рузвельта і визнання советів за його уряду доводить, що від самого початку незалежності Америки її політика була завжди прихильна до Росії, не зважаючи на режим, який панував в Росії і незалежно від того, хто мав владу в Америці.

Цей самий Ляйхтер у швайцарському соціалістичному журналі «Rote Revue» за жовтень 1951 р. дав статтю («Wie kapitalistisch sind die USA.»), яку в перекладі подамо читачам «Вільного Слова».

а. ч.

НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВІЛЬНОГО СЛОВА»

ОДЕРЖАНО:

- Збірка Ол. Охрима (Торонто): П. Пурич - \$ 1,75; Н. Цебринський - \$ 2.—; В. Ткачук - \$ 2.—; С. Мілян - \$ 2.—; С. Кривоус - \$ 2.—; І. Остафійчук - \$ 2.—; разом: \$ 11.75.
- Збірка д-ра В. Лисого, Гол. Упр. Укр. Вільної Громади (Детройт): О. Маланчук - \$ 5.—; М. Стахів - \$ 5.—; О. Павлів - \$ 5.—; Д. Корбут - \$ 5.—; В. Вергун - \$ 5.—; М. Нагірняк - \$ 5.—; А. Батюк - \$ 5.—; М. Гацій - \$ 5.—; Д. Кузик - \$ 1.—; Т. Мішник - \$ 2.—; М. Солюка з Буфало - \$ 5.—; разом: \$ 48.—.
- Збірка Т. Кобзея (Вінніпер): М. Брикій - \$ 10.—; М. Кашак - \$ 5.—; С. Хвалібога - \$ 1.—; М. Воробець - \$ 1.—; М. Зміновський - \$ 3.—; разом: \$ 20.—.
- Місцевий Відділ «Укр. Вільної Громади» в Детройті через д-ра В. Лисого: \$ 35.—.
- Збірка Ол. Охрима (Торонто): В. Дудар - \$ 2.—; М. Дзвін - \$ 7.—.
- Збірка П. Красноноса (Нью Йорк): - \$ 20.—.
- М. Дніпровий: - \$ 3.50.
- Петро Чепига: - 600.— фр. франків.
- На кошти Міжнародного Соціалістичного Конгресу ще в червні 1951 р. зложили на руки Ол. Охрима (Торонто) по \$ 5.—: С. Кривоус, І. Остафійчук, В. Вергун, Д. Ткачук, В. Проців і Ол. Охрим - разом \$ 30.—; Ст. Мелнішин - \$ 5.—; проф. Лотоцький - \$ 5.—; Д. Червінський - \$ 10.—; і Р. Паладійчук - \$ 5.—.
- Збірка О. Охрима (Торонто): С. Мельнишин \$ 5.—; Т. Лотоцький \$ 5.—; Д. Ткачук \$ 5.—; В. Ткачук \$ 4.—; С. Кривоус \$ 2.—; В. Гресюк \$ 2.—;

М. Вергун \$ 1.—; С. Мілян \$ 1.—; В. Дудар \$ 1.—; Я. Остафійчук \$ 2.—; С. Фірко \$ 2.—; О. Охрим \$ 19.50; Каса відділу УРА \$ 0.50; разом: 50.—.

Збірка д-ра Я. Зозулі (Нью Йорк): Гасвська Софія - \$ 10.—; Ривак Василь з братами - \$ 20.—; Денисенко Григорій - \$ 5.—; Зозуля Яків - \$ 13.—; Красноніс Петро - \$ 2.—; разом: \$ 50.—.

Видавництво «Вільне Слово» і ЦК Української Соціалістичної Партії висловлюють всім названим організаціям і особам щирю подяку за їхню братню підтримку.

Читайте і поширюйте «Вільне Слово», вираз думки і руху українського трудового народу в його боротьбі за національне і соціальне визволення! Звертайтеся до представників «Вільного Слова» у Вашій країні.

Представники «Вільного Слова»:

АНГЛІЯ: Mr. Nestor Bilyj, N. S. Hostel, Letchworth, Herts, England. — БЕЛЬГІЯ: J. Kubaschewsky, 38, rue Veronèse, Bruxelles. — ФРАНЦІЯ: M. Berestschenko, 13 rue Taine, Paris, 12e. — США: Mr. Petro Krasnonis, 417 E 6th Street, New York City, N. Y. — Mr. Wolodymyr Lysyj, 12284 Maine Street, Detroit 12, Mich. — Mr. Dm. Wasylashchuk, 516 North 3rd Rd. St., Philadelphia 23, Pa. — КАНАДА: Mr. T. Kobzey, 664 Lipton Street, Winnipeg, Man., Canada. — Mr. O. Ochrym, 418 Brock Ave., Toronto, Ont. — ШВАЙЦАРІЯ: I. Lucyszyn, Glattbrugg bei Zürich, Lindenstraße 15, Schweiz.

Ціна одного примірника:

Німеччина: 0,50 НМ, Франція: 50 фр., Бельгія 5 ф., Англія і Австралія: 1/6, Америка і Канада: \$ 0,25. В інших країнах відповідно до ціни в американських центах.

Das Freie Wort * The Free Word * La Parole Libre

Zeitschrift der Ukrainischen Sozialistischen Partei / The Journal of the Ukrainian Socialist Party
L'Organe du Parti Socialiste. Ukrainien

Juni 1952

ЗМІСТ:

- С. Довгаль: Ісаак Мазепа-будівничий української держави.
Галина Мазепа-Коваль: Про мого батька.
І. Попович: Останні дні І. П. Мазепа.
М. Ковалевський: Моя співпраця з І. П. Мазепою.
Л. Шрамченко: В трикутнику смерті.
А. Чернецький: Співпраця І. П. Мазепа з галицькими соціалістами.
І. Мазепа: Проблема демократії в Україні.
М. Стахів: Незаломний державник і вірний оборонець робітного люду.
П. Котович: Роля І. П. Мазепа в українській революції.
В. Діберт: Національні ідеали І. Мазепа.
І. Лучишин: Методи політичної і громадської праці І. Мазепа.
Т. Кобзей: Політик і великий гуманіст.
М. Дніпровий: Для одної ідеї.
М. Дніпровий: Бразилійська Соціалістична Партія.

Похорон І. Мазепа.
З нових книжок.

CONTENTS:

- S. Dovhal: Isaac Mazepa - Builder of the Ukrainian State.
Halyna: Mazepa-Koval: About My Father.
I. Popovych: The Last Days of I. P. Mazepa.
M. Kovalewskyj: My Co-operation with I. P. Mazepa.
L. Shramchenko: In the Triangle of Death.
A. Chernetzkyj: The Co-operation of I. Mazepa with the Galician Socialists.
I. Mazepa: The Problem of Democracy in the Ukraine.
M. Stachiv: Unwavering Statesman and Faithful Defender of the Working People.
P. Kotovych: I. P. Mazepa's Role in the Ukrainian Revolution.
V. Dibert: I. Mazepa's National Ideals.
I. Luchyshyn: The Methods of I. Mazepa's Political and Civic.
T. Kobzey: A Politician and Great Humanitarian.
M. Dniprovyyj: For the One Ideal.
M. Dniprovyyj: Socialist Party of Brasil.

Publisher: I. Popowytsh, Augsburg, Schlettererstraße 4
US-Zone Germany